

INTERVIEW: **Petar Jeleč**

Iz salona otpisanih

Sumiramo li hrvatsku politiku prema Bosni i Hercegovini posljednjih dvadeset godina, možemo reći da je ona politika pljačke i nepotizma, mržnje prema Bosni i svemu bosanskome, politika otimanja narodnoga blaga i manipulacije ljudskom patnjom i nesrećom, te politika sekundiranja velikosrpskom projektu

Ladislav Tadić

Kad je 1989. srušen Berlinski zid i istočno-centralna Europa krenula u novu, ponešto drukčiju budućnost, onodobna je Jugoslavija već bila načinila korak prema prošlosti. Iste je godine, na Gazi Mestanu podmetnut požar, održavan i potican do 1991; drama je započeta i proces je pokrenut: drama disolucije SFRJ i proces širenja ratnoga požara iz Srbije na Hrvatsku i na Bosnu i Hercegovinu. O odjecima drame i o posljedicama ratova već su napisane biblioteke knjiga; pisali su ih ozbiljni autori, a prečesto i neozbiljni, znani i neznani, zvani i nepozvani. Među njima se prije nekoliko godina pojavilo ime Petra Jeleča, jednoga od – pokazalo se – najlucidnijih mislilaca suvremene BiH, s jedne strane prihvaćena od uskoga kruga razboritih i kritički raspoloženih intelektualaca, a s druge odbačena i gdješto brutalno napadana prokazivača historijskih mitova i svakidašnjih političkih zabluda. Suprotstavljen trima etnona-

cionalističkim taborima, ne prihvaćajući postojeću bosansko-hercegovačku politiku i odbacujući njezin grubi, daytonski pragmatizam, ne pristajući na prihvaćanje krvave realnosti, koje danas zagovaraju čak i dojučerašnji protivnici okrutnoga političkog pragmatizma, Petar Jeleč ulazi, *volens nolens*, u salon otpisanih. Da se u tom salonu osjeća kao kod kuće i kako na poziciju otpisanoga gleda iz današnje perspektive, o tome i još o koječemu govori u ovom interviewu, vođenu potkraj prošle godine u Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Razgovor je doticao mnoge teme i prevalio put od biografskih punktova do svjetonazorskih izbora i svakidašnje lektire. Od koje je razgovoru dometnut izbor ili mali florilegij iz Jelečove pjesničke lektire: pjesme Miroslava Krleže, Borisa Marune i Mile Stojića, četvorice inozemnih pjesnika, Čehâ Jiřtja Wolkera, Petra Bezruča i Jaroslava Seiferta te Poljaka Czesława Miłosza.

snimio Dado Ruvic (Reuters)

Petar Jeleč

Petar Jeleč (Foča kraj Doboja, BiH, 1974), katolički svećenik, član Franjevačke provincije Bosne Srebrene, profesor povijesti na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Doktor povijesti, specijalizirao se za sferu odnosa Katoličke crkve prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj na rimskoj Gregorijani 2006. radom *La Chiesa cattolica in Bosnia ed Erzegovina e lo Stato Indipendente Croato (1941-1945)/Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i Nezavisna Država Hrvatska (1941-1945)*. Istražuje događaje i komentira tekstove nastale u razdoblju nakon rušenja Berlinskoga zida i pada

boljševizma u istočno-centralnoj Europi, piše o tekstovima tematski posvećenima akutnoj tranzicijskoj sadašnjici južnoslavenskoga ambijenta. Poput Petera Sloterdijka, koji je u Katoličkoj crkvi prepoznao prežitak Rimskog Carstva, Jeleč u Crkvi među Hrvatima prepoznaje preživjele svjetonazorske izbore NDH; svojim se istupima u javnim medijima svrstao među najrecentnije kritičare hrvatske političke i crkvene prošlosti i njezinih dosegaa u suvremenu svakidašnjicu.

Članke, osvrtne, recenzije i interviewe Jeleč povremeno objavljuje u sarajevskim listovima *Oslobođenje* i *Dani* te u mjesečniku *Svjetlo riječi* i u časopisu *Bosna franciscana*. Jednako i na internetskim portalima. Pa obje sfere, jedna poslije druge ili jedna istodobno s drugom, preuzimlju Jelečove tekstove i komentare. Ovaj čas kod zagrebačkoga izdavača Profil u pripremi je knjiga – očekivana potkraj ove ili početkom sljedeće godine u knjižarama – posvećena relacioniranosti Katoličke crkve u BiH prema NDH.

- **LADISLAV TADIĆ: Petre, jedan si među danas najpoznatijim i najsmionijim kritičarima političke ili, šire, društvene scene i crkvene vanjske politike u Bosni i Hercegovini. Kakva je zapravo pozicija kritičara, katoličkoga svećenika i redovnika, s obzirom na tvoje djelovanje u procjepu između imperativa kleričkoga/redovničkoga života i imperativa samostalne, slobodne misli? A kakva je pozicija unutarcrkvenoga kritičara?**

PETAR JELEČ: Ne mislim da sam jedan od najpoznatijih i najsmionijih kritičara političke, društvene i crkvene scene u Bosni i Hercegovini: prije mene su postojali, a i danas djeluju, ljudi unutar moje redovničke zajednice ili izvan nje koji su i hrabrije i konzistentnije ukazivali na promašaje crkveno-političkih klasa u našoj zemlji, te su zbog svoga djelovanja iz različitih krugova bili izvrgnuti poznatim diskvalifikacijama i podmetanjima zbog tobožnje necrkvenosti, zbog razaranja crkvenoga i narodnoga jedinstva, zbog manjkava hrvatstva i zbog projugoslavenske orijentacije. Takve su se optužbe protiv moje čestite subraće počele pojavljivati u hrvatskim klerikalno-desničarskim krugovima još tamo od osnutka *Dobroga Pastira*, a i danas ih s vremena na vrijeme recikliraju isti krugovi koji ne žele prihvatiti preočitu činjenicu Tuđmanove katastrofalne politike prema bosanskim Hrvatima i prema Bosni općenito, na koju već godinama, uz druge, ukazuju pojedini bosanski franjevci.

Smatram da je pozicija kritičara određenih sistema, pa tako i ona unutarcrkvenoga kritičara, uvijek bila nezahvalna i teška zadaća, jer je u životu znatno lakše podilaziti autoritetima i ljudima na vlasti radi napretka u karijeri i postizanja materijalne ili kakve druge koristi. Taj je obrazac prokušan u svim organizacijama i sistemima, jednako i u Crkvi, i siguran je put do kakve crkvene funkcije. Što se tiče procjepa koji si spomenuo, onoga između imperativa kleričkoga života i slobodne misli, on zacijelo predstavlja stanovitu muku za svakoga pripadnika Crkve koji želi ukazivati na problematične pojave u svojoj zajednici. Katolička je crkva kroz čitavu svoju prošlost imala velikih problema s prihvaćanjem slobode i teško je podnosila kritičku riječ, bez obzira na njezin izvor, izvana ili iznutra. O tome postoji mnoštvo primjera iz povijesti Crkve, od vremena kad su se kritički stavovi plaćali glavom, do vremena, na primjer, Pija IX koji je osuđivao gotovo sva moderna dostignuća. Crkva stoljećima nije prihvaćala slobodu savjesti, slobodu vjeroispovijedanja, demokraciju i mnoge druge stvari koje danas smatramo sasvim normalnim i samorazumljivim. Mnogi čestiti svećenici i intelektualci, koji su upozoravali na sve veći jaz između Crkve i suvremenoga svijeta, bili su šikanirani i kažnjavani od strane crkvenih autoriteta; time je desetljećima zaustavljan razvoj slobodne teološke misli u Crkvi i sprečavana primjena suvremenih znanstvenih metoda na crkvene discipline. Do promjene je došlo istom u šezdesetim godinama prošloga stoljeća na Drugom vatikanskom saboru, kad je Crkva prvi put u svojoj historiji, djelomično rasterećena od prethodnih strahova, počela komunicirati s vanj-

skim svijetom i prihvaćati njegova dostignuća. Danas, nažalost, postoji vrlo jaka struja u Crkvi koja smatra da je Drugi vatikanski sabor otišao predaleko nekim svojim iskoracima kojima je veliku štetu nanio samoj Crkvi.

- **Što se nalazi u tvome životnom *backgroundu*? Ili, koje bi ključne punktove iz vlastite biografije izdvojio kao prekretnice ključne za formiranje svojih stavova koji se, očito, nalaze onkraj forma ponašanja očekivanih od svakoga katoličkog svećenika?**

Vjerujem da je iznimno sretno djetinjstvo, što sam ga proživio sa svojim bakom i djedom u Foči kraj Doboja, odigralo veliku ulogu u formiranju mojih osnovnih životnih stavova. Od njih sam dobio temeljnu formaciju koja se kasnije, kroz školovanje i odgoj, dalje dograđivala. Smatram da je studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu odigrao presudnu ulogu u mojoj formaciji, jer sam imao sreću slušati neke od svojih profesora koji su kompetentno, iskreno i otvoreno razgovarali o svim aktualnim temama koje su mučile naše društvo i Crkvu. Kad sam 2001. godine od svoje Provincijske uprave poslan na poslijediplomski studij u Rim, upisao sam studij povijest na Papinskom sveučilištu Gregorijana. I tamo sam imao nekolicinu profesora koji su hrabro i jasno govorili o svim temama koje bi neki drugi radije prešućivali. Neki su od njih zbog svojih stavova i intelektualnoga poštenja imali velikih problema s crkvenom hijerarhijom, ali su ostali dosljedni sebi i svojim uvjerenjima. Sjećam se kako je odmah na početku poslijediplomskoga studija na Gregorijani profesor Jos Jansens našoj ovećoj grupi studenata, upisanoj na studij crkvene povijesti, poručio da je svima onima koji žele napredovati u crkvenoj karijeri bolje da se što prije, odmah na početku akademske godine, prekomandiraju na neki drugi fakultet (spomenuo je izričito crkveno pravo), jer se u Crkvi ne gleda dobro na povjesničare koji žele objektivno i nepristrano obrađivati događaje iz crkvene prošlosti. Svakako bih uz njega, vrsna predavača, spomenuo i svoga moderatora Fidela Gonzáleza Fernándeza koji mi je tijekom razgovora o temi za doktorat rekao da sam izabrao tešku temu i da moram biti spreman na mnoga podmetanja koja bih mogao doživjeti i iz same Crkve. Dakle, studij na Franjevačkoj teologiji, studij na Gregorijani i vrlo sretno djetinjstvo provedeno s bakom i djedom, to su tri prijelomne točke u formiranju mojih životnih i intelektualnih stavova.

- **Možda bi trebalo ipak podrobnije opisati i obrazložiti tvoj životni put prije pristupanja redu sv. Franje. Možda bi bilo prikladno da se prisjetiš svojih interesa iz tog razdoblja, djetinjstva, planova, vizija, projekcija u budućnost, očekivanja, težnja? Obiteljskih, zavičajnih utjecaja i tvojih reakcija na njih?**

Na svom životnom putu ne vidim neke osobito zanimljive momente koji bi znatno odudarali od uobičajena životnoga puta svakoga čovjeka. Već sam spomenuo odrastanje s bakom Ma-

Papinsko sveučilište Gregorijana u Rimu

rom i djedom Petrom u pitomom i prelijepom posavskom selu Foči koje se nalazi otprilike na pola puta između Doboja i Dervente. Othranili su me oni, jer je moja majka za vrijeme poroda umrla, a ja sam nekim čudom preživio, doduše, uz mnoštvo nevolja i posjeta bolnicama. Moj se otac oženio četiri godine nakon te tragedije, a s njim sam i s pomajkom imao i imam odličan odnos, kao i s polubratom i polusestrom. No, othranili su me djed i baka, pa sam njih doživljavao kao prave roditelje i ljude koji su najintenzivnije odredili moj život. Djed je umro 2001. godine u izgnanstvu, ne dospjevši se za života vratiti u svoju rodnu Foču, za kojom je silno čeznuo. No, ipak je pokopan u svom rodnom kraju, u groblju gdje već godinama počivaju njegovi najbliži. Baku sam doveo u Sarajevo i smjestio sam ju u dom časnih sestara milosrdnica, udaljen nekih 15 minuta lagana hoda od mjesta u kojem danas živim. Što se tiče interesa iz djetinjstva, oni su bili tipični za svako dijete: bilo je tu maštarija svake vrste, igre s prijateljima i drugovanja sa školskim kolegama, boravaka u prirodi, uživanja u likove iz tadašnjih igranih i crtanih filmova, stripova, i identificiranja s njima. Uža obitelj i zavičaj ključni su u procesu formiranja čovjekove osobnosti i vjerujem da svatko nasljeđuje stanovite crte karakteristične za kraj u kojem je odra-

stao. Moj je zavičaj, nažalost, doživio nesreću najveću u svojoj prošlosti, kad su ga 1992. velikosrpske snage osvojile, opljačkale, spalile do temelja svaku kuću na koju su naišli, protjerali četiri tisuće ljudi samo iz moje župe i pobili one koji nisu uspjeli pobjeći. Patnje kroz koje je prošla moja obitelj i čitava Posavina zacijelo su ostavile trag i na meni.

- **Našavši se u novoj sredini, po pristupanju franjevačkoj redovničkoj zajednici Bosne Srebrene, kako si doživljavao razliku između negdašnjih vlastitih svjetonazora i svakidašnjih, ustaljenih forma političkoga rezoniranja u novoj zajednici? Koliko kao lomove, koliko kao svjetonazorske sudare, koliko kao stavove koegzistentne u toleranciji sa sredinom, redovničkom i širom crkvenom?**

Teško je govoriti o razlici između mojih negdašnjih svjetonazora i onih na koje sam naišao pristupivši Franjevačkoj provinciji Bosne Srebrene, iz jednostavnoga razloga što sam u sjemenište došao s 15 godina, dakle u periodu kad mlad čovjek tek počinje ozbiljnije formirati svoje životne stavove. Zapravo je boravak u odgojnim zavodima naše Provincije najviše utjecao na

oblikovanje moga svjetonazora. Najveću je ulogu u tome odigrao, kako sam već rekao, studij na Franjevačkoj teologiji, neusporedivo više nego boravak u sjemeništu, a zatim petogodišnji studij u Rimu, na papinskom sveučilištu Gregorijana, na kojem sam imao privilegij slušati nekoliko vrsnih profesora koji su nama studentima otkrivali nove horizonte u tumačenju prošlosti (spomenutima Gonzálezu Fernándezu i Jansensu dodajem još trojicu: Felicea Accroccu, Luigija Mezzadrija, Michelea di Marca).

● **Jesu li samoborski i talijanski egzili bitno utjecali na formiranje tvojih političkih nazora?**

Boravak u Italiji nije bitno utjecao na mene u tom smislu, jer sam kao devetnaestogodišnjak svoja zanimanja fokusirao na druge sfere. Boravak pak u Samoboru utjecao je na formiranje mojih političkih stavova, ne toliko zbog fizičkoga boravka u tom prelijepom gradiću – gdje je početkom posljednjega rata bila smještena Franjevačka teologija nakon okupacije sarajevskoga kvarta Nedžarići – nego zbog stanovitih događaja koji su se isprepletali tijekom moga boravka u njemu. Tada je u javnost sve više počela izlaziti istina o hrvatskoj politici prema BiH, o izdaji Bosanske Posavine koja je onda samo potvrđena na pregovorima u Daytonu. Sjećam se kako smo mi studenti iz Samobora, zajedno sa svojim profesorima, išli u Zagreb i protestirali protiv Tuđmanove odluke u Daytonu, kojom je zapečatio sudbinu toga bogatoga i pitomoga kraja, a sve one koji su se usudili kritizirati tu njegovu “vizionarsku” odluku prepotentno je optužio kao nezalnice koji ne shvaćaju politiku. Branitelje Posavine dodatno je povrijedio rekavši da se nisu dovoljno dobro borili, jer da jesu, Posavina bi ostala u hrvatskim rukama. Nedavno sam pročitao odličan intervju s umirovljenim generalom hrvatske vojske Antonom Tusom koji je, uz ostalo vezano za Posavinu, direktno optužio Gojka Šuška za izdaju ovoga kraja, ustvrdivši: “Najdrastičniji primjer ‘duple linije zapovijedanja’ bio je dogovor o bosanskoj Posavini. Pokušavali smo održati Posavinu i uspjeli bismo, ali Šušak se već u svibnju [1992 – primjedba P. J.] bio nagodio s Karadžićem. Na jednom sam sastanku pokrenuo pitanje pada Bosanskog Broda. Pitao sam izravno predsjednika Tuđmana zašto je srušen most preko kojeg smo željeli poslati snage za obranu grada, te po čijoj su se odluci izvlačile naše snage. Ni za jednu od tih odluka ja nisam znao! No, kratko mi je rečeno da su naše snage srušile most. A Tuđman je samo rekao da ni on nije bio upoznat sa svime! No, siguran sam da je bio. Bila je to vrlo mučna situacija.” Kad se tijekom Oluje i nakon nje krenulo u oslobađanje krajeva po BiH, general Tus je, po vlastitu svjedočenju, upitao Tuđmana zašto se konačno ne krene u povratak Bosanske Posavine, na što mu je ovaj odgovorio: “Tus, Vi opet želite mijenjati političke odluke.” Sva su ova zbivanja oko Daytona koincidirala s mojim boravkom u Samoboru, pa je ovaj period za oblikovanje mojih političkih stavova značajniji od talijanskoga egzila.

● **Možeš li koliko-toliko precizno vremenski omediti razdoblje u kojem su tvoje osobne preferencije krenule prema**

sustavnu bavljenju sadržajima prošlosti? Pod kojim se okolnostima to dogodilo?

Odgovor na ovo pitanje djelomično je sadržan u prethodnome. Događaji koji su presudno utjecali na sudbinu moga užeg i šireg zavičaja u devedesetima poticali su me na dublje analiziranje historijskih procesa, te na traženje uzroka i posljedica odluka pojedinih ljudi koji su prekrajali naše živote. Razdoblje Drugoga svjetskog rata postalo mi je zanimljivo onda kad sam počeo iščitavati literaturu tematski posvećenu tom razdoblju: u njoj sam nailazio na posve oprečna tumačenja istih događaja. Sve je to utjecalo na moju odluku da se ovim razdobljem pozabavim sistematičnije nego što bih to učinio samo kao zainteresiran čitatelj historiografske literature.

● **Tvoja je odluka za povijesnu znanost, očito, došla iz osjećaja potrebe za normalizaciju odnosa prema prošlosti, ili prema njezinim neprerađenim ili neprevladanim sadržajima; prateći tvoj društveno-intelektualni angažman stekao sam takav dojam. Koliko je on ispravan?**

Rekao bih da se radi i o jednom i o drugom, jer u nas i danas prevlađuje velika razlika u tumačenjima istih događaja; sve to jako opterećuje normalan razvoj današnjega društva u Hrvatskoj, osobito u nas u Bosni i Hercegovini, gdje postoji dodatan problem tumačenja povijesti na način koji odgovara pojedinoj religijsko-nacionalnoj skupini. Uzmimo, na primjer, samo ono što se kadšto ironično naziva *svibanjske pobožnosti* koje se svake godine uprizoruju u Jasenovcu i u Bleiburgu, gdje se tragične sudbine ljudi koriste isključivo za ideološko nadmetanje, bez pijeteta prema žrtvama, odnosno mjestima patnje. U nas pak u BiH stvari su još kompliciranije: negdašnji predsjednik vlade, a sadašnji predsjednik tzv. Republike Srpske Milorad Dodik svake godine redovno ponavlja brojku o 700 000 ubijenih Srba u Jasenovcu, kako bi relativizirao zločine i genocid počinjene nad Bošnjacima i Hrvatima, ugrađene u temelje RS. Četnike se, s druge strane, proglašuje pravim i istinskim borcima protiv naci-fašizma. To je samo minijaturna slika konfuzije i manipulacije koje zavladaju u času kad se sadašnjim poratnim razdobljem pozabavimo uspoređujući ga s razdobljem Drugoga svjetskog rata i poraća.

● **Idemo prema tvojoj odluci o poslijediplomskom studiju povijesti. Kako je ona donesena?**

Na nju ja nisam imao velik utjecaj. Naime, na našem učilištu postoji procedura za slanje studenata na poslijediplomski studij. Kad se netko od nas nađe pri kraju svoga redovnog studija, Proforski zbor na jednoj od svojih sjednica odlučuje koga će poslati na daljnji poslijediplomski studij iz pojedine grupe predmeta i tu svoju odluku prosljeđuje provincijskoj Upravi koja je potvrđuje ili odbacuje. Tako je bilo i u mom slučaju, kad sam poslan na studij povijesti u Rim, što se sretno poklopilo s mojim zanimanjem za povijesnu znanost.

- Čime su te sadržaji 20. stoljeća privukli intenzivnije od sadržaja, primjerice, kasne antike ili srednjega vijeka?

Upravo zbog toga što su najviše izloženi manipulaciji i različitim tumačenjima, jer sam želio objektivno pristupiti spomenutim problemima. Premda postoje različite interpretacije i u povijesti srednjega vijeka, osobito u nas u Bosni i Hercegovini, ipak je 20. stoljeće znatno podložnije procesu etnokonfesionalnoga interpretiranja stanoovitih sadržaja prošlosti i njihovu korištenju u suvremenim ideološkim i vjersko-političkim razračunavanjima.

- **Budući da se tvoja doktorska disertacija dotiče Nezavisne Države Hrvatske i odnosa Katoličke crkve u BiH prema njoj, kako je od redovničkih vlasti prihvaćena tvoja želja da se baš tom temom znanstveno sistematičnije pozabaviš?**

Moram priznati da mi moje redovničke vlasti nisu nikad stvarale probleme zbog teme koju sam izabrao za doktorat, premda znam da nekima nije bilo drago što sam se odlučio za taj period naše prošlosti. No, nisu mi, ponavljam, nikada postavljali nikakve prepreke niti smetnje zbog toga, nego su se korektno odnosili prema meni tijekom čitava studija u Rimu i redovno snosili sve troškove što sam ih kao student imao u tom prelijepom gradu.

- **Bilo bi zanimljivo vidjeti koji su elementi u odnosu Crkva vs NDH bili za tebe toliko atraktivni?**

Najzanimljivije mi je bilo vidjeti kako su se pojedini prelati i svećenici odnosili prema rasističkom zakonodavstvu NDH i prema postupcima što ih je ustaška vlast poduzimala protiv Srba, Židova, Roma i ostalih građana koji se nisu uklapali u njezin svjetonazor. Zanimalo me je koliko deklarativno zauzimanje pojedinih crkvenih ljudi za čovjeka i evanđelje ima odjeka u konkretnom, svakidašnjem životu i stvarnim situacijama kad se valjalo praktično zauzeti za progonjene i ugrožene ljude. Uvidio sam, međutim, da je postojao velik raskorak između načelâ i svakidašnjega života, pa su, na primjer, u katoličkom tisku ženska moda i kupališta na Savi bili osuđivani neusporedivo energičnije nego deportacije neđužnih ljudi i zločini počinjeni nad njima.

S članovima ispitnoga povjerenstva, s lijeva na desno: Fidel González Fernández, Petar Jeleč, Marek Inglot i Jan Mikrut (iz fotoarhiva Petra Jeleča)

- **Imao si, vjerojatno, stanovite predradnje prije formalnoga pristupa temi?**

Naravno, trebalo je iščitati mnogo literature radi postavljanja polazišta za istraživanje. Uvidio sam da se komunistička i velikosrpska historiografija s jedne, te ona koja od devedesetih godina dolazi iz hrvatskih nacionalističko-crkvenih krugova s druge strane, koriste istom matricom iskripljivanja povijesne istine o Drugom svjetskom ratu. Dva glavna djela komunističke historiografije, napisana neposredno nakon rata, izvori su mnogih sličnih publikacija u bivšoj Jugoslaviji i u inozemstvu: prva je objavljena u Zagrebu 1946. pod naslovom *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, koju su priredili Joža Horvat i Zdenko Štambuk. U njoj se katoličke svećenike pojednostavljeno, bez kritički uspostavljene razlike među njima, prikazuje kao ljude koji su predvodili zločine tijekom Drugoga svjetskog rata. Na istom je tragu i opsežna knjiga s više od tisuću stranica Viktora Novaka naslovljena *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Zagreb, 1948) koja svećenike prikazuje kao najbliskije suradnike ustaškoga režima i prave krvnike. Premda se ove publikacije ne smiju odbaciti kao potpuno neistinite, jer tematiziraju i postojeće probleme, autori prečesto pribjegavaju klasičnim izmišljotinama i podmetanjima kako bi potvrdili vlastitu tezu, a time sami sebe diskvalificiraju kao ozbiljne istraživače. Velik dio takve literature danas dolazi iz nekih srpskih krugova koji još uvijek zastupaju zastrašujuću tezu o postojanju neprekinuta niza hrvatskih političara koji imaju jednu jedinu misiju: nanijeti zlo Srbima i Srbiji. Tako na istu razinu stavljaju poglavnika Pavelića i poznatoga humanista, đako-

vačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, gorljiva promicateljica suradnje i jedinstva Hrvata i Srba u 19. stoljeću. Prije nekoliko godina izišla je jedna u nizu knjiga ovakva karaktera, autora Lazara Lukajića, naslovljena *Fratrī i ustaše kolju. Zločini i svedoci* (Beograd 2005). Sam naslov govori u kojem smjeru ide ovo opsežno djelo. Prema Lukajiću, Vatikan je najodgovorniji za sve zločine počinjene u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ali i u posljednjem ratu na Balkanu, dok su franjevci i drugi katolički svećenici prikazani kao predvodnici zločina protiv srpskoga naroda.

● Spomenuo si i drugu stranu medalje?

Da, upravo tako. Naime, usprkos svim velikim nedostacima, nebrojenim izmišljotinama i očitim manipulacijama, ipak se ne može reći da su komunistička i velikosrpska historiografija izmislile baš sve, jer su uistinu postojali – premda ne tako kako su u navedenim publikacijama prikazani – katolički svećenici i prelati čija uloga tijekom Drugoga svjetskog rata nije bila dostojna njihova poziva, koji su propagirali ekstremni nacionalizam i odigrali važnu ulogu u potpori ustaškom režimu. Treba reći i to da još ne postoji adekvatan i ozbiljan odgovor na ovu protukatoličku historiografiju: nemamo nijedan ozbiljan povijesni rad koji bi tematizirao odnos Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini prema NDH. Ova tema, po svemu sudeći, nije podatna hrvatskim crkvenim povjesničarima. Ako je se pak tkogod usput dotakne u publicističkoj formi, uglavnom su posrijedi manipulacije kojima se uvijek samo suprotnu stranu, ideološkoga i političkoga protivnika, optužuje kao isključiva krivca za sve loše posljedice, bez samokritičkoga pristupa vlastitoj lošoj ratnoj ulozi. Riječ je tu većinom o nekrologijima i martirologijima kojima – uz poštovanje prema trudu što su ga pojedini autori uložili da otrgnu od zaborava mnoge nevine žrtve totalitarnih režima – ipak nedostaje objektivna analiza crkveno-političkih zbivanja tijekom Drugoga svjetskog rata. U knjigama i publikacijama objavljenima od devedesetih godina prošloga stoljeća naovamo u mnogim hrvatskim i bosansko-hercegovačkim biskupijama piše se samo o partizanskim i četničkim zločinima počinjenima nad katoličkim svećenicima i nad hrvatskim narodom, a zanemaruju se ili umanjuju ustaški zločini ili odgovornost bilo kojega hrvatskog svećenika i biskupa koji su u tom periodu povukli kakav loš potez. Neke katolički autori čak ne uspijevaju prikriti simpatiju prema Anti Paveliću i ustašama, smatrajući da je njihova borba bila borba za vjeru i naciju, pa potpuno prešućuju ustaške zločine, a analizama, dakako, ne posvećuju nimalo prostora.

Svi ovi autori imaju jednu zajedničku osobinu: izbjegavaju kritički pristup s obzirom na ponašanje i odgovornost bilo kojega svećenika i prelata za ono što se dogodilo tijekom rata, te površno i shematski interpretiraju svu aktivnost partizana kao mržnju prema Katoličkoj crkvi i hrvatskom narodu, ne spominjući odgovornost ustaša koji su svojom politikom nanijeli toliko zla ne samo drugim narodima, nego i hrvatskom. U ovim publikacijama stvarnost se prikazuje crno-bijelom, pa su, u skladu s ti-

me, politički i ideološki protivnici krivi za sva zla, dok se vlastita strana gleda samo u pozitivnu svjetlu. Kako je tijekom godina komunističke diktature protukatolička historiografija uvećavala odgovornost Crkve tereteći je i za djela za koje nije mogla biti odgovorna, tako u novije vrijeme hrvatski kleronacionalistički krugovi idu u drugi ekstrem: selektivno pristupaju historijskoj zbilji, pa pišu samo o mučeništvu Crkve i hrvatskoga naroda, ne iznalaze nikakvu odgovornost u okviru vlastite grupe, pokušavaju, i uspijevaju, relativizirati očite činjenice. Oba pristupa, premda prividno suprotstavljeni, djeluju na isti način i slijede istu matricu, a time su svjetlosnim godinama udaljeni od istine.

● Kakva su bila tvoja spoznajna očekivanja na početku istraživačkoga rada? Vjerojatno je na tom putu bilo iznenađenja?

Nisam očekivao ništa, nego sam se upustio u taj posao neopterećen pretpostavkama i željom za uljepšanjem ili prešućivanjem. Ponajviše me razočaralo mnoštvo protužidovskih tekstova u mnogim katoličkim periodičnim publikacijama (na primjer, u sarajevske *Katoličkom tjedniku*) u kojima se likovalo nad sudbinom koja je ove nedužne ljude otpavila u smrt ili im je priskrbila nepojmljive patnje. Nimalo empatije, nimalo protesta protiv patnje Židova, nego samo blasfemično teologiziranje koje je išlo tako daleko da je udes židovskoga naroda tumačen kao Božja volja i iz nje proizišla kazna zbog njegova odbacivanja Isusa Krista.

● Koliko su rimske studijske prilike pogodovale tvome istraživačkom poslu? Kakve su se zapreke pojavljivale u prikupljanju građe u Rimu? U usporedbi s prikupljanjem građe u BiH i Hrvatskoj?

Kad sam k svome profesoru i mentoru Fidelu Gonzálezu Fernándezu došao s prijedlogom teme za doktorat, on me je nedvosmisleno upozorio na nevolje u koje bih mogao upasti zbog svoga izbora. On je Španjolac i vrlo je dobro upoznat s onim što se u nas događalo za vrijeme Drugoga svjetskog rata, jer su i oni imali režim generala Francisca Franca koji je bio povezan s Crkvom. Usprkos tome, dao mi je punu potporu i pomogao mi u istraživačkom radu. Boravak u Rimu imao je svoje velike prednosti jer, osim rada na doktoratu, nisam imao drugih, većih obveza svojstvenih redovnicima, pa sam se mogao lakše i rasterećenije posvetiti doktoratu. Što se tiče prikupljanja građe u Rimu, glavni i nepremostiv problem pojavio se na početku: nije moguće istraživati razdoblje od 1941. do 1945. u Vatikanskom arhivu, jer je on otvoren samo za doba do 1939. godine. Imao sam pristup samo arhivu franjevačke Generalne kurije u Rimu. Što se pak tiče prikupljanja građe u BiH i Hrvatskoj, mogu samo općenito reći da nisam imao nikakvih problema pri pregledavanju građe u državnim arhivima, a imao sam velikih i nesavladivih prepreka u pristupu nekim crkvenim arhivima. U neke mi je izričito zabranjen

ulaz, što smatram skandaloznim i što samo pokazuje žalosnu činjenicu mentaliteta mnogih crkvenih ljudi kojima je svojstveno javno proklamiranje istinoljublja, dok istodobno istraživačima onemogućuju pristup arhivima, ili to rade selektivno pa dokumente daju samo onima za koje znaju da su podobni i da će pisati na način koji odgovara crkvenim strukturama.

- **Koliki je vanjskopolitički utjecaj na razvoj i tijek rata u balkanskom prostoru?**

Južnoslavenski je teritorij, kao i u ranijim razdobljima, mnogima bio važan zbog svoga geostrateškog položaja, tako da su vanjske sile uvijek imale presudan utjecaj. Jugoslavenska država stvarala se i propadala u kriznim situacijama, kao rezultat promjena u međunarodnom sistemu: svršetak Svjetskoga rata 1918, blizina Drugoga 1939, okupacija Sila osovine 1941, stupanje na snagu dogovora s Jalte 1945, ali i svršetak Hladnoga rata 1989.

- **Pisao si o pozadini nastanka ustaškoga pokreta ...**

Kad su Hrvati i Srbi iz Hrvatske, umorni od beogradskoga centralizma, sklopili politički savez radi zaštite vlastitih prava, u beogradskom je parlamentu izveden atentat na Stjepana Radića, najutjecajnije hrvatsku političku figuru. Nakon krize nastale zbog ovoga atentata, kralj je dokinuo parlamentarni sistem i ustav, zabranio je sve političke stranke nacionalnoga i vjerskoga karaktera i proglasio se jedinim zakonodavcem i kontrolorom cjelokupna političkoga i društvenoga života jugoslavenske države. Posrijedi je bilo uvođenje monarhijskoga apsolutizma. Stoga je, radi shvaćanja nastanka i razvoja ustaškoga pokreta što ga je tridesetih godina 20. stoljeća utemeljio Pavelić, potrebno zami-jetiti činjenice kraljevske diktature, ubojstva hrvatskih parlamentaraca u beogradskoj Narodnoj skupštini, krizu konkordata s Vatikanom i snažnu politiku posrbljivanja čitave jugoslavenske države, te planirano gušenje nacionalnih sloboda. Kraljevsku je diktaturu naslijedila druga, ona ustaškoga pokreta i Ante Pavelića, koja je 10. travnja 1941. proglašena Nezavisnom Državom Hrvatskom. Režim je bio totalitaran, želio je kontrolirati ne samo sferu vlasti, nego i cjelokupno društvo. Ustaše su svoju vlast temeljili na ideologiji vođe (poglavnik), rase i krvi. Usvajaju se rasni zakoni, osnivaju logori, počinju ubojstva i masovne deportacije onih koji se nisu uklapali u rasne i ideološke kalupe, kao i onih koji su se politički protivili (Srbi, Židovi, Romi, Hrvati suprotstavljeni ustaškom režimu).

- **Može li se tvrditi da hrvatskoj državi stvorenoj u ratu imalo odgovara njezino ime?**

Naslovna stranica Jelečova doktorata

NDH bila je sve drugo samo ne nezavisna: potpuno je ovisila o Njemačkoj i o Italiji, bila je podijeljena na interesne sfere ovih država koje su nemilice iskorištavale njezine ekonomske resurse. O tome je odličnu knjigu napisao Jozo Tomasevich. Bila je zapravo marionetska država koja je posjedovala minimum formalnoga suvereniteta: morala je ustupiti teritorij Međimurja Madžarskoj, a Dalmacija i Hrvatsko primorje potpali su pod talijansku kontrolu. Njemačka je vlast imala potpunu kontrolu nad NDH u političkom, vojnom i ekonomskom smislu. S druge strane, sve je više jačao Titov ustanički pokret koji je ispod ustaške vlasti otkidao dio po dio teritorija NDH. Živjelo se u klimi kaosa i zločina koje svaki rat nosi sa sobom. Stoga, govoreći o ustaškim zločinima, ne treba zaboraviti ni one koje su počinili Nijemci, Talijani, četnici, ali i Titovi partizani. Na teritoriju Jugoslavije i NDH odvijao se međunarodni sukob, ali i građanski rat. Vrijeme između 1941. i 1945. predstavlja najtužniji period u historiji južnoslavenskih naroda s više od milijun mrtvih. Bile su to godine nereda i užasnih zločina, a najvišu su cijenu, kao i u prethodnim vremenima, platili nedužni i siromašni ljudi, dok su mnogi od tvorca rata uspjeli pobjeći u inozemstvo ili pak nikad nisu bili kažnjeni. Ustaški diktatorski i zločinački režim uzrokovao je tragičnu sudbinu ne samo srpskoga, židovskoga i romskoga naroda, nego i hrvatskoga. Pavelićeva diktatorska politika i ustupanje mnogih hrvatskih teritorija "zaštitničkim" silama njegova režima bili su pogubni ne samo po integritet države, ne samo zbog zločinačke politike prema drugim narodima, neposrednim žrtvama ove politike, nego su ostavili i duboke kolektivne rane u hrvatskom narodu, zamjetne i danas.

- **Smatraš li da uzroci velikih podjela u suvremenom hrvatskom društvu potječu iz toga razdoblja?**

Mislim da bi ta teza mogla biti održiva. Hrvati su se i ranije, uostalom poput drugih naroda, međusobno politički dijelili na temelju različitih kriterija. Tijekom Drugoga svjetskog rata podijelili su se na dvije suprotstavljene strane: ustaše i partizane. Jedni su se stavili pod okrilje fašista, dok su drugi oslonac našli u boljševizmu: dvije su suprotstavljene fronte tvorile dio opće fronte na međunarodnom planu, ali su ustvari na vlastitom terenu trošili sve svoje snage na uzajamno uništavanje. Bila je to najtragičnija hrvatska generacija. To potvrđuje i činjenica da je potkraj rata broj Hrvata u Titovim partizanskim jedinicama i broj Hrvata u Pavelićevim ustaškim jedinicama bio gotovo jednak. Ovaj podatak svjedoči i o tome da mnogi Hrvati nisu NDH doživljavali kao vlastitu državu, te su se borili protiv režima koji je stajao na njezinu čelu. Osim svrstavanja na Hitlerovu stra-

nu tijekom Drugoga svjetskog rata, NDH nije imala izglednu budućnost upravo zbog toga što ju mnogi Hrvati nisu doživljavali kao svoju. Prvi put u svojoj historiji Hrvati će se ovako krvavo i strastveno boriti jedni protiv drugih unutar teritorija vlastite države, nimalo ne štedeći autodestruktivne snage.

● **Kakav je bio Pavelićev stav prema religiji i kako je ustaška vlast tretirala pojedine vjersko-nacionalne skupine u NDH?**

Što se tiče odnosa Pavelića i drugih ustaških političara prema religiji, on se nije mnogo razlikovao od odnosa koji su imali drugi fašistički vođe u Europi. Najviše promicane vrednote bile su nacija i domovina, uzdignute na rang božanstva. U tom je smislu i u NDH religiji bila dodijeljena uloga da služi hrvatskoj nacionalnoj i državnoj stvari. Ustaška je vlast različito tretirala pojedine vjerske zajednice. U najtežem položaju u NDH nalazile su se srpsko-pravoslavna i židovska zajednica, jer su ustaše donijeli rasne i diskriminacijske zakone prema članovima ovih zajednica. Muslimanska vjerska zajednica nalazila se u boljoj situaciji, jer su ustaše smatrali muslimane Hrvatima islamske vjere. Položaj Katoličke crkve bio je privilegirani i bolji od onoga prema svim drugim vjerskim zajednicama u NDH, ali ni ona nije bila posve lišena napetosti u relaciji prema vrhu vlasti.

● **Rekao si da je srpsko-pravoslavna zajednica bila na udaru ustaške vlasti?**

Odnos NDH prema srpsko-pravoslavnoj zajednici bio je uvjetovan neskrivenim protusrpskim ponašanjem ustaša prema svemu što je imalo srpsko-pravoslavni karakter, uključujući tu i SPC. Srpsko pravoslavno stanovništvo činilo je oko 30% ukupnoga stanovništva Nezavisne Države Hrvatske. U NDH su postojali i pravoslavci drugih nacija, ali je njihov broj bio neznatan. U razdoblju između svjetskih ratova (1918-1939/41), u prvoj Jugoslaviji Srpska pravoslavna crkva bila je privilegirana vjerska zajednica na svim područjima života i postala je jedan od najvažnijih faktora velikosrpskoga ekspanzionizma. Pravoslavlje se identificiralo sa srpstvom, a ono s državom. Moć koju je ova Crkva imala u prvoj Jugoslaviji pokazala se i u trenutku u kojem je uspjele spriječiti ratifikaciju konkordata između Jugoslavije i Svete Stolice 1937. To je samo jedan u nizu pokazatelja utjecaja što ga je SPC imala za vrijeme prve Jugoslavije i služi kao indikator kontrasta u kojem se ova Crkva našla u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941, kad je bila stavljena izvan zakona i izgubila velik dio svoga klera i svojih vjernika. Ustaše su bili odlučni da od NDH naprave nacionalnu državu jednoga naroda, te nisu birali sredstva za postizanje toga cilja.

● **Kako je srpsko-pravoslavna zajednica dočekala osnutak NDH?**

Propast prve Jugoslavije i nastanak NDH 1941. bio je velik šok za srpsko-pravoslavno stanovništvo koje se našlo unutar nove države. Nije više postojala Jugoslavija, država koju su doživljavali svojom, pa su se Srbi odjedanput našli odvojeni od svojih sunarodnjaka u Srbiji, u hrvatskoj državi koju nisu osjećali svojom, zbog čega su mnogi od njih bili spremni na borbu protiv nje pod svaku cijenu, posebno u trenutku kad su vidjeli da ustaše pokreću sistematsko ubijanje Srba na teritoriju cijele države. Tu su borbu predvodili četnici, odnosno srpski ekstremisti koji su zapravo bili na srpskoj strani pandan ustašama, a s vremenom se velik broj Srba priključivao Titovim partizanskim jedinicama. Pavelić i ustaše u Srbima i SPC-u gledali su glavne neprijatelje Hrvata i hrvatske države, smatrajući da s njima nije moguć nikakav kompromis te su ubrzo počeli činiti zločine nad njima. Ustaše su planirali ostvariti konačno rješenje srpskoga pitanja u svim njegovim aspektima, uključujući i onaj vjerski. Tako je donesen čitav niz diskriminatornih zakona prema Srbima (uključujući Židove i Rome). Ovim je zakonima bilo zabranjeno postojanje SPC-a u NDH, a umjesto naziva *srpska pravoslavna vjera* u novoj hrvatskoj državi morao se koristiti termin *grčkoistočna vjera*. Vlast je zabranila korištenje ćirilice pisma, zatvorene su srpske osnovne škole, dokinuta je upotreba julijanskoga kalendara, naređeno je korištenje gregorijanskoga. Zaplijenjena su i mnoga dobra SPC-a. Osim ovih zakonskih mjera, ustaše su odlučili protjerati Srbe i kler Srpske pravoslavne crkve iz NDH u "majku domovinu" Srbiju. Među Srbima protjeranima iz NDH u Srbiju u kolovozu i rujnu 1941. nalazilo se i 327 srpsko-pravoslavnih svećenika. Jedan je biskup bio deportiran, druga će dvojica na vlastitu inicijativu otići s jednim brojem svećenika u Srbiju. S ovim mjerama koje je poduzela vlada NDH, Srpska pravoslavna crkva, koja je imala osam biskupa i 577 svećenika u ovoj državi, bila je lišena više od polovice svoga klera. Ustaše se, međutim, nisu zaustavili na diskriminatornom zakonodavstvu i deportacijama, nego su poduzeli masovne likvidacije i protjerivanja Srba pravoslavaca, uključujući i pravoslavne svećenike. U ovim ustaškim akcijama 1941. među ubijenima našli su se i trojica pravoslavnih episkopa i oko 170 svećenika. Računajući broj protjeranih i ubijenih dolazi se do brojke od samo 85 svećenika Srpske pravoslavne crkve koji su ostali u NDH, od kojih neki nisu bili srpske nacionalnosti. Ustaše su poduzeli i akcije uništenja mnogih pravoslavnih crkava. Uklanjanje pravoslavni kler s teritorija i zabranjujući postojanje Srpske pravoslavne crkve u hrvatskoj državi, pravoslavni su vjernici ostavljeni bez svojih pastira, što je, prema ustaškim vođama, trebalo olakšati izvršenje druge faze ustaškoga plana.

● **Vjerojatno misliš na konverziju kao način na koji je vlast provodila drugu fazu?**

Točno. "Obraćanje" pravoslavaca na katoličku vjeru (pokatoličavanje) bio je sljedeći potez ustaške vlasti prema srpsko-pravoslavnoj zajednici, čime se država direktno uplela u područje crkvene jurisdikcije. Kampanja pokatoličavanja Srba, koju su po-

duzeli ustaše, bila je političkoga, a ne vjerskog karaktera. Ustaše su željeli načiniti od NDH homogenu državu, eliminirajući sve ono što je u njoj imalo karakter srpskoga. Budući da je pravoslavlje bilo dominantna religija Srba, ciljalo se na njegovo iskorjenjivanje iz hrvatske države. Ustaše su se zavaravali da je kampanjom pokatoličavanja pravoslavnoga stanovništva Hrvatske i Bosne i Hercegovine moguće promijeniti nacionalnu svijest Srba i da ih se može vremenom pretvoriti u Hrvate. Zaboravili su na ireverzibilnost nacionalne identifikacije južnoslavenskih naroda, započete i dovršene još u 19. stoljeću. Vlast NDH donijela je niz zakona koji su se odnosili na obraćenja, a zakonom od 10. listopada 1941. osnovan je pri *Državnom ravnateljstvu za ponovu poseban Vjerski odsjek* posvećen pitanjima obraćenja s “grčkoistočne vjere”. “Obraćenja” su se dijelila na dvije grupe, na individualna i na kolektivna, a u Hrvatskom državnom arhivu moguće je pronaći popise čitavih srpskih sela koja su odjednom prešla na katoličanstvo. Treba reći da je pravoslavcima u početku bila ostavljena mogućnost da se obrate i na islam i na evangeličku vjeru, druge dvije vjerske denominacije službeno priznate i dopuštene u NDH. Ustaška je vlast, međutim, najviše željela da se pravoslavci obrate na katoličku vjeru kako bi ih onda lakše inkorporirali u hrvatski nacionalni korpus, što je nerijetko izazivalo proteste muslimanskih vjerskih i političkih vođa. S druge strane, i sami su pravoslavci prelazili na katoličanstvo, nadajući se da će time spasiti vlastite živote od ustaških progona. Međutim, pojedini su lokalni gospodari rata nastavljali ubijati pravoslavce već “obraćene” na katoličanstvo. Premda se ne može zanijekati da su postojali i pojedinačni slučajevi dobrovoljnoga pokatoličavanja pojedinih pravoslavaca, treba reći da su to ljudi činili uglavnom iz straha i iz jednoga jedinog razloga: da spase vlastiti život i svoju obitelj.

- **Koje je sljedeće poteze povukla vlast uvidjevši da se proces pokatoličenja srpsko-pravoslavnoga stanovništva ne razvija u skladu s njezinim planom?**

Kad ni kampanja pokatoličavanja Srba nije išla u skladu s priželjkivanjem ustaške vlasti, jer je broj “obraćenih” pravoslavaca bio manji od onoga koji su očekivali promicatelji te akcije, ustaše su prešli na treću fazu odnosa prema srpsko-pravoslavnom stanovništvu: utemeljenje *Hrvatske pravoslavne crkve* u travnju 1942. Nju je osnovao Ante Pavelić kao političku protutežu Srpskoj pravoslavnoj crkvi u NDH. Stvaranje Hrvatske pravo-

Petar Jeleč

slavne crkve predstavljalo je stanovit zaokret ustaškoga režima ne samo s obzirom na vjersku politiku, nego i općenito prema srpskom stanovništvu. Valjalo je stvoriti novu klimu radi ublažavanja sukoba između dvaju naroda, jer su se ustaše bojali daljnjega razvoja sve jačega ustaničkog pokreta među pravoslavnim stanovništvom, na što ih je upozoravala njemačka vlast. Ipak, do smirivanja situacije nije došlo. U najvećem broju slučajeva, tamo gdje su bili ojačali četnici i partizani, bilo je već kasno za mir te su se uzajamni krvavi sukobi nastavili.

Hrvatska pravoslavna crkva prema ustavu bila je autokefalna, njome je upravljao zagrebački metropolit i episkopi, njegovi suradnici. Oni su morali, zajedno sa svima onima koji su se nalazili u službi ove crkve, prisegnuti na vjernost poglavniku. Osamdesetogodišnji Germogen Maksimov, nesrpski pravoslavac, član Ruske pravoslavne crkve, bio je imenovan metropolitom ove crkve. Sveti sinod SPC osudio je osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve, smatrajući sam čin utemeljenja nelegitimnim i nekanonskim, zaključivši da iza svega stoji perfidna igra ustaške vlasti kojoj je pokatoličenje Srba u Hrvatskoj bilo jedan od prioriteta. S ove sjednice, održane u travnju 1942, upućen je zahtjev patrijarsima Carigrada, Aleksandrije, Jeruzalema, Antiohije i preostalim Crkvama da ne priznaju HPC. Nakon ove intervencije HPC nije priznata.

Srbi pravoslavci, koji su se dotad “obraćali” na katoličanstvo, prestali su to činiti postajući radije članovima Hrvatske pravoslavne crkve. Arhiv *Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja* u NDH sve do utemeljenja ove Crkve bio je pretrpan zahtjevima za “obraćenje” na katoličanstvo čitavih srpsko-pravoslavnih sela.

Mali florilegij iz pjesničke lektire Petra Jeleča

Mirogoj

Jiří Wolker

Na zagrebačkom groblju, na Mirogoju,
s očiju mi je južna i slatka zemlja pala,
na zagrebačkom groblju križevi u stroju,
u očima mi je jedino njihova slika ostala –
ti križevi drveni, toliko, toliko isti,
kao što ista je smrt vojnika palih u boju.

Odrvenjele ruke, vezane iznad šaka,
uspjele su me zgrabiti i odnijeti do svog mraka,
s armijom podzemnom marširao sam svijetom.
U grobove posute vapnom, kiša je imena sprala,
samo su ostala tijela u svjetskom ratu pala,
duboko, duboko ja sam propadao
i svaki se mrtvac uz jauk uza me privi
i svaki je mrtvac pitao:
reci mi, reci mi, živi,
zašto sam umirao?

I korijenje svijeta može se suncu otvoriti,
zašto je pao od živog će mrtvi saznati,
za domovinu i kralja, za sve se možeš boriti,
no za sve nije moguće život dati.
O mrtvi iz Francuske, Češke, Njemačke i Rusije,
u dlanove mi stavljate baštinu groba i krvi,
nad njom se molim, da mi u rukama proklje,
da u hljeb i vino procvjeta,
i pitanje vaše teško i svečano kao zvono
što je moguće više vješam na svoje grudi,
živ ću ga sa živima živjeti, zapovjedbene mi budi,
živo pitanje vaše – o mrtvi sa bojišta svijeta.

Jiří Wolker: *Mirogoj*, iz knjige – Dušan Karpatský (sastavio): *Zlatna knjiga češkoga pjesništva*, Nakladni zavod Maticе hrvatske, Zagreb 2003, str. 398. (Biblioteka *Zlatna knjiga*; prepjevao Zvonimir Golob)

Ostrava

Petr Bezruč

Sto ljeta proveh u mraku jame,
slojeve uglja kopajuć vlažne,
za ljeta sto mi opleše rame
mišice poput čelika snažne.

Prah uglja mrkog oči mi osu,
rubini davni nestaše s usta,
ugljene sige mi vise niz kosu,
sa vjeđa mi vise, i s brka gusta.

Hljeb s ugljem crnim hrana je za me,
posljednji s posla, na poso prvi.
Uz Dunav strše palače same
iz moga znoja i moje krvi.

Sto ljeta šutjeh u mračnoj jami,
tih bezbroj ljeta vratit mi tko će?
Kad s prijatnjom digoh čekić u tami,
svak smijat mrsko meni se poče.

Razuman budi – znali bi reći –
za gazde kopaj, na radu prvi:
čekićem mahnuh, i stadoše teći
Ostravom Poljskom potoci krvi.

Svi vi u Šleskoj, svi na toj grudi,
Petrom il' Pavlom da li vas zvali,
gvozdenim štitom ma krili grudi,
hiljade makar na juriš slali, –

svi vi u Šleskoj, svi na toj grudi,
rudnikâ gazde, vlasnici jama:
ognjeni dan u oknima rúdi,
obračun skoro dat ćete nama!

Petr Bezruč (pravim imenom Vladimír Vašek): *Ostrava*, iz knjige – Dušan Karpatský (sastavio): *Zlatna knjiga češkoga pjesništva*, Nakladni zavod Maticе hrvatske, Zagreb 2003, str. 270-271. (Biblioteka *Zlatna knjiga*; prepjevali Gustav Krklec & Ljudevit Jonke)

Međutim, kad je Srbima u NDH bila dana mogućnost da ostanu pravoslavci unutar nove pravoslavne crkve, ona im je, zacijelo, bila prihvatljivija od prelaska u katoličanstvo. Stoga se, nakon nastanka Hrvatske pravoslavne crkve, u spomenutom arhivu, kao i u drugim crkvenim arhivima, nalaze samo sporadični primjeri pojedinaca koji su tražili prijelaz na katoličanstvo. Ova je činjenica najbolji dokaz da nisu posrijedi bili dobrovoljni prijelazi srpsko-pravoslavnoga stanovništva na katoličanstvo, nego su ljudi to činili nadajući se da će tako spasiti vlastite živote. Čista nužnost, politički pritisci i borba za preživljavanje silili su ljude na promjenu vjere, a ne osobno, slobodno uvjerenje. Ustaškim su vlastodršcima ova "obraćenja" imala poslužiti kao podloga za kroatizaciju srpsko-pravoslavnoga stanovništva i eliminaciju utjecaja SPC u NDH. Osim potpune ovisnosti o državnoj vlasti, osnovna slabost Hrvatske pravoslavne crkve očitovala se nadalje u nedostatku klera koji bi trebao obavljati pastoralnu aktivnost. S propašću ustaške diktature u svibnju 1945. s historijske je scene nestala i Hrvatska pravoslavna crkva. Titovi su partizani 1945. osudili na smrt vođu Hrvatske pravoslavne crkve Germogena i biskupa Spiridiona Mifku, zajedno s evangeličkim biskupom Philippom Poppom i zagrebačkim muftijom Ismetom Muftićem. Cjelokupna organizacija Srpske pravoslavne crkve, koja je postojala prije rata, bila je ponovno uspostavljena na područjima uključenima u NDH, a gotovo svi "obraćenici" vratili su se svojoj vjeri.

● Nastradala je osobito židovska vjerska zajednica...

Da, židovska je zajednica unutar NDH imala zaista vrlo tužnu sudbinu. Na teritoriju NDH živjelo je oko 40 000 Židova. Nakon osnutka NDH 10. travnja 1941. ustaše su – što pod utjecajem i pod pritiskom nacističke Njemačke, što na vlastitu inicijativu – započeli provedbu protužidovske politike i deportacije u logore smrti. Bio je donesen niz rasnih zakona koji su diskriminirali Židove, uklanjajući ih iz javnoga života u NDH, nametnuto im je nošenje Davidove zvijezde, zabranjeno je pohađanje javnih mjesta, trgovina, restorana, etc. Sve protužidovske (i protusrpske) mjere bile su popraćene snažnom propagandom u medijima da bi se pokazalo da su Židovi i Srbi najveći neprijatelji hrvatskoga naroda i države, te da njihovo pitanje mora biti riješeno na radikalno način. No, budući da su neki od ustaških predstavnika bili oženjeni ženama židovskoga porijekla ili su na drugi način bili povezani sa Židovima, postojale su neke varijacije u "rješavanju židovskoga problema". S jedne strane, ustaše su napadali Židove, lišavali su ih njihovih građanskih prava, grupno ih ubijali i uzimali kao taoce, odvođeci mnoge od njih u koncentracijske logore, u kojima su ubijani ili su umirali od raznih bolesti, a nekoliko tisuća njih bilo je predano Nijemcima; ipak, s druge strane, neki političari iz ustaškoga miljea štitili su pojedine Židove od njemačkoga saveznika koji je želio njihovu potpunu eliminaciju. Radilo se o onim Židovima koji su bili tzv. "počasni arijevc", tj. Židovi koji su na ovaj ili na onaj način doprinijeli uspostavi NDH ili su bili u obiteljskim vezama s utjecaj-

nim ljudima režima. Radilo se, naravno, o maloj grupi ljudi židovskoga porijekla, kojih je, zajedno s članovima njihovih obitelji, bilo ne više od 500. Druga grupa bili su Židovi koji su smatrani korisnima zbog njihove profesije: radilo se prije svega o židovskim liječnicima ili ljudima drugih struka važnih za funkcioniranje države. Stoga je čak i njemačka vlast kadšto protestirala zbog ovakvih "tolerantnih" poteza ustaškoga režima. U proljeće 1942. žalili su se da Hrvati nisu dobro izvršili "konačno rješenje židovskoga pitanja" (prema njima, "samo" je 60% Židova na području NDH deportirano ili likvidirano), te su poduzeli daljnje akcije protiv židovske zajednice. Druga njihova izvješća govorila su da 1944. protužidovske mjere u NDH nisu više primjenjivane na one Židove koji su se obratili na katoličanstvo prije nastanka NDH, kao ni na one koji žive u mješovitim brakovima. Međutim, sve ovo nije mnogo pomoglo židovskoj zajednici u NDH. Od oko 40 000 Židova na njezinu teritoriju, preživjelo je svega oko 9 000, od njih pak oko 7 000 spasilo se bijegom i pristupanjem u partizanske redove, u talijanske okupacijske zone, oko 1 000 ih je preživjelo logore, dok ih je otprilike još toliko preživjelo zahvaljujući mješovitim brakovima, prijateljstvima u državnom aparatu i zahvaljujući intervencijama zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. Treba reći da je vrlo važnu ulogu u eliminiranju Židova u NDH, kao i općenito jugoslavenskih Židova, odigrala nacistička Njemačka, snažno pritišćući lokalne vlasti da radikalno riješe "židovsko pitanje". S druge strane, treba reći da ustašama nije trebalo mnogo naređivati, jer su i sami bili neprijateljski raspoloženi prema Židovima optužujući ih za mnogo nevolje u koje je hrvatski narod upao.

● A odnos ustaške vlasti prema muslimanskoj zajednici?

Odnos ustaških vlastodržaca prema muslimanima bitno se razlikovao od odnosa prema židovskoj i srpsko-pravoslavnoj vjerskoj zajednici. Za razliku od njih, muslimani nikada nisu stavljeni izvan zakona niti su bili sistematski i zakonski progonjeni. Štoviše, smatrani Hrvatima islamske vjere, bili su priznati kao jedna od vjerskih denominacija koje su u NDH imale potpunu slobodu ispovijedanja vjere. Ustaška je propaganda ponavljala tezu Ante Starčevića po kojoj su muslimani najčišći dio hrvatskoga naroda, zapravo islamizirani Hrvati. Ustaše su planirali od NDH napraviti državu samo jedne nacije, podijeljene na dvije religije (katoličanstvo i islam). Od NDH su planirali stvoriti državu jednoga naroda čistoga tijelom i duhom, lišena rasnih primjesa drugih naroda. Najveću zapreku za postizanje toga cilja predstavljali su Srbi pravoslavci koji su činili oko 30% ukupnoga stanovništva NDH. Ustaše su ignorirali očitu činjenicu da je NDH zapravo višenacionalna država: imala je oko 6 300 000 stanovnika, od kojih su tek oko 50% bili Hrvati, 30% Srbi, 12% muslimani, te 8% ostali. Muslimanska je zajednica bila gotovo potpuno koncentrirana na području Bosne i Hercegovine. Odmah nakon preuzimanja vlasti Pavelić je obećao bosansko-hercegovačkim muslimanima da se mogu osjećati slobodnima, mirnima, i da će uživati jednaka prava kao i Hrvati katolici. Garanti-

Kad kiše peru

Jaroslav Seifert

Kad kiše peru sa svojih krovova mjesečinu,
vodorige je povraćaju u kanal
i zatim završavaju san stoljeća.

Kucalo šuti, rđa je nezasitna.
kroz pukotinu u zidu nešto gleda, samo kriomice,
svoju vlastitu propast.

I zdenac se suši,
nisu ga više molili za vodu.
Na njegovu rubu možeš razmišljati
o tjeskobnoj jalovosti svih stvari na svijetu.

Prag je posljednji od onih starih gradova
i još blago nudi
poneki kut gdje ne miče se vrijeme
i stoji ura.

Uostalom njene kazaljke
ne mogu nikad pokazati više
od prošlosti koja dolazi.

Kad dakle nema raja, kako kažete,
i nema anđela,
barem ovdje i pred nama,
pakao sigurno postoji,
premda je čovjek i pakao izmislio.
Ta on je izmislio i smrt,
a ona ipak postoji!

Što sve ljudi nisu izmislili snatreći
samo da nadržu svoju smrt.
Ali vrijeme šišmiša
opnama krila sve to ruši.

Da se čovjek barem može skriti
u one rupe
što su ih u zraku izgrizli plamenovi,
ili oko ruke namotati zraku
i padati u ponor
što strši iznad nas!

Jaroslav Seifert: *Kad kiše peru*, iz knjige – Dušan Karpatský (sastavio): *Zlatna knjiga češkoga pjesništva*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2003, str. 438-439. (Biblioteka *Zlatna knjiga*; prepjevao Dušan Karpatský)

Noć u provinciji

Miroslav Krleža

Psi laju a karavana prolazi.
Stara arapska poslovice.

Zašto tako laju psi u našim mračnim noćima?
Odjeknu li cestom korak nepoznata stranca
il' zavonja usred tmine vuk?
Na tren je tiho: sve glasove proguto je muk
i dok hladno klizi zvek pasjega lanca,
u daljini neka lampa tiho žmirka očima.

Sve je gluho. Potom opet lavež počima.
Psi laju. Laju bijesno, bezumno i suludo,
psi laju glupo, krvavo i uludo
na sve što se krene: na svjetiljke, na glasove i sjene,
na mjesec, slutnje i nepoznate ljude,
psi pasji laju pjesme pasje lude,
psi laju noći i noći, tamne i vjetrovite,
a te su pjesme pasje jalove i prokletstvom ovite.
O pasji sabore, ti laješ, a karavane idu
i čuje se zveket orme, kopita i točkova škripa.

Zaludu lavež tvoj svu pasju mržnju na prolaznike sipa,
svi prolaze i nestaju, a ti na lancu kao sjena slijepa
sudbinu čekaš, da s tobom tu pod plotom pasji krepa.

Miroslav Krleža: *Noć u provinciji*, iz knjige – Miroslav Krleža: *Pjesme*, Oslobođenje, Sarajevo 1973, str. 268.

rana im je sloboda vjere i funkcioniranje vlastitoga obrazovnog sistema. Da bi pokazali svoju naklonost prema muslimanskoj vjerskoj zajednici, ustaški su vođe odlučili sagraditi i prvu džamiju u Zagrebu, prilagođujući zapravo već postojeći Meštrovićev muzej suvremene umjetnosti vjerskim potrebama muslimana. S druge strane, stanovit broj muslimana za čitava je postojanja NDH sudjelovao u ustaškoj vladi. Ipak, s vremenom su se i u općem ratnom kaosu iz različitih razloga sve više pogoršavali odnosi između muslimanske zajednice i ustaške vlasti. Muslimani nisu bili zadovoljni svojim udjelom administrativne, političke i vojne zastupljenosti u državnim institucijama NDH. Rat su obilježavali krvavi sukobi između muslimana i Srba, posebno u istočnoj Bosni. Muslimani su počeli shvaćati da ih ustaška vlast ne može zaštititi od Srba i da stvari ne idu onako kako su oni željeli, te su se neki muslimanski prvaci počeli distancirati od vlasti. Ovo nepovjerenje nastalo je u trenutku u kojem su ustaše počeli sklapati dogovore s četnicima, kako bi zaustavili međusobne sukobe između Srba i Hrvata. To je učvrstilo uvjerenje nekih muslimanskih lidera da su ustaše manipulirali muslimanima, te ih koristili protiv Srba kako bi promicali katoličko-hrvatsku stvar u Bosni i Hercegovini. Otada se pojavljuje niz rezolucija u nekim gradovima Bosne i Hercegovine u kojima su osuđivani ustaški zločini nad srpsko-pravoslavnom stanovništvom, ali i sudjelovanje muslimana u ovim masakrima. Odnosi su tako postajali sve napetiji i gubilo se početno povjerenje. Najveći dio muslimana bio je sklon Nijemcima, tako da mnogi povjesničari pretpostavljaju da je njihovo blagonaklono prihvaćanje Nezavisne Države Hrvatske bilo uzrokovano ne toliko lojalnošću ustaškoj državi, koliko povjerenjem što su ga imali prema Hitleru i Wehrmachtu, glavnim osloncima NDH. Kriza odnosa između NDH i muslimanske zajednice pojavila se u času kad su muslimanski vođe u studenome 1942. poslali jedan memorandum Hitleru, tražeći autonomiju Bosne i Hercegovine i zabranu aktivnosti ustaša na bosansko-hercegovačkom teritoriju. U tom dokumentu muslimani su se nazivali potomcima Gota, željeli su da se stvori muslimansko vojno tijelo koje bi olakšalo eventualnu autonomiju Bosne i Hercegovine. Tražili su da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina stavljena pod kontrolu Trećega Reicha, sa Sarajevom kao glavnim gradom. Ovaj memorandum poslan Hitleru bio je direktna provokacija za ustašku vladu i znak velikog razočaranja jednoga dijela muslimanskih vođa u NDH. Među muslimanskim vojnicima općenito, također i u ustaškim jedinicama, jačao je osjećaj protivan NDH, izazvan intenziviranjem ustaških pokušaja da zastraše muslimansko stanovništvo, i ubojstva onih muslimana koji su surađivali s partizanima. Kako je rat odmicao, i muslimanima je postalo jasno da će Njemačka, a time i NDH, izgubiti rat, te su se s vremenom i u sve većem broju počeli priključivati Titovim partizanima. To je uzrokovalo daljnje pogoršavanje odnosa između ustaške vlasti i muslimanskoga stanovništva. Ustaška je vlast brutalno reagirala protiv svakoga pokušaja muslimanske pomoći partizanima, a to je izazvalo proteste muslimanskih lidera. Za njihove je odnose posebno opterećujući bio memorandum iz travnja 1944. upućen predsjed-

niku vlade Nikoli Mandiću u kojem muslimani direktno optužuju ustašku vlast za progone i zločinačko ponašanje prema njima. Tako je početna suradnja završila u ponoru uzajamnoga nepovjerenja, s optužbom za veleizdaju s jedne (ustaška optužba protiv muslimana), i za planirane zločine s druge strane (muslimanska optužba protiv ustaša). Odličnu analizu i evoluciju složenih odnosa ustaške vlasti prema muslimanima načinila je Nada Kisić Kolanović u svojoj najnovijoj knjizi *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941-1945*, a o tome je akribično pisao i povjesničar Zlatko Hasanbegović.

● Što je s odnosom prema Katoličkoj crkvi?

Katolička je Crkva u NDH bila privilegirana u odnosu na druge vjerske zajednice. Međutim, ni ona nije bila pošteđena napestosti s ustaškim vlastodršcima. Većina katoličkoga klera i hrvatskoga naroda s velikim je entuzijazmom pozdravila nastanak hrvatske države, pa i NDH, neovisno o njezinu vodstvu. Takav početni entuzijazam treba povezati s poniženjima u prvoj Jugoslaviji koju su mnogi Hrvati osjećali kao proširenu Srbiju. Napetosti između Srba i Hrvata, koje su obilježile međuratni period, uzrokovale su visok stupanj nesnošljivosti hrvatskih nacionalističkih političara i njihovih pristaša, uključujući i svećenike (posebice one mlađe) prema svemu što je imalo srpsko-pravoslavni karakter. Gušenje nacionalnih sloboda u Jugoslaviji, ubojstvo hrvatskih parlamentaraca u Beogradu i posebno blokiranje ratifikacije konkordata s Vatikanom mnoge su hrvatske svećenike udaljili od prve Jugoslavije. Stoga se formiranje vlastite države nakon svih loših iskustava smatralo ostvarenjem sna mnogih generacija hrvatskoga naroda. Tu treba tražiti razloge zašto su katolički kler i prelati Katoličke crkve, koji su osjećali želje naroda, bili u početku oduševljeni formiranjem NDH. Ipak, s druge strane, pokazalo se pogubnim što su mnogi crkveni ljudi prema ustašama predugo pokazivali očitu naklonost i što su njihovoj vladavini vrlo rijetko upućivale zaslužene kritike. Pokazalo se da užasno lice novoga fašističkog, ustaškog režima nije bilo na vrijeme prepoznato u Katoličkoj crkvi u NDH. I sam je zagrebački nadbiskup Štepinac, koji je znao ulaziti u prepirke i sukobe s ustaškim vlastodršcima, previše vjerovao Paveliću kad mu je ovaj tumačio da su se neke stvari i zločini događali bez njegova znanja, te da je i on kao vođa države bio nemoćan pred divljim ustašama željnima osvete. Većina je katoličkoga klera ustaško nasilje shvaćala kao nusproizvod ratne psihoze.

● Na koji se način hrvatski episkopat odredio prema rasističkom i zločinačkom ustaškom zakonodavstvu od travnja 1941?

Na prvoj sjednici hrvatskoga katoličkog episkopata održanoj dva i pol mjeseca od osnutka NDH, 25. lipnja 1941, izostala je, nažalost, čvrsta osuda rasne politike i ustaškoga zakonodavstva, koje se već počelo provoditi na temelju zakona iz travnja i svibnja 1941. Ne može se reći da hrvatski biskupi nisu još ništa

Molitva

Czesław Miłosz

Skoro mi je devedeseta i još se nadam
Da ću reći, saopćiti, ispljunuti.

Ako ne pred ljudima onda pred Tobom,
Koji si me hranio medom i polenom.

Sramim se jer moram vjerovati da si me vodio
i čuvao,
Kao da kod Tebe imam osobite zasluge.

Sličan sam bio onima u logoru koji su dvije jelove
grančice
vezali u križ i spram njih mrmorili, noću
u baraci, sa prične.

Uputio sam molbu egoiste, a ti si me udostojio
ispuniti je.
Tek zato da vidim koliko bijaše nerazumna.

Ali, kada sam iz samilosti i zbog drugih
preklinjući tražio čudo,
Štjeli su, kao uvijek, i nebo i zemlja.

Moralno sumnjiv zbog vjere u Tebe,
Divio sam se prostodušnoj upornosti nevjernika.

Kakav sam ja to plesač pred Veličajnim,
Ako sam držao da je religija dobra za slabe kao
što sam ja?

Najmanje normalan iz klase svećenika Chomskog,
Već tada sam se zagledao u duboki vrtlog sudbine.

Pet mojih osjetila sada polako zatvaraš,
I ja sam tek starac što leži u mraku.

Predan onome što me je toliko izmučilo,
Da sam trčao ravno naprijed, u sastavljanje pjesama.

Oslobodi me krivnji, istinskih i umišljenih,
Pruži mi uvjerenje da sam se trudio, Tebi u slavu
i hvalu.

U času mome samrtnom neka uz mene bude
Tvoja patnja,
Koja ne može svijet spasiti boli.

Hrvati mi idu na jetra

Boris Maruna

Hrvati mi idu na jetra
Nikakvo čudo: družim se s njima
Već trideset i osam godina.

Kao prvo, svi se znadu.
Drugo, ostavljaju smeće za sobom.
Treće, u stanju su da vam probiju uši
S revolucijom i ženama.
Dim njihovih cigareta puni barove
U trokutu između Münchena,
Vancouvera i sidnejskih dokova:

U lijevoj mladi luk
U desnoj komad pečene janjetine
U džepu Katekizam hrvatskih kamikaza.

Dodajmo tome da uvijek nalaze
Ispriku za svoje postupke;
Kao veliki ruski državnici
Uvijek nađu prikladni savjet:
Zašto ne pišeš osjećajne pjesme?
Ti bi trebao biti borbeniji!
Govore Hrvati.

Vi možete zajebavati poeziju,
Ali ne i mene, odgovaram ja.

I to je dovoljno da se uvrijede
– Bilo što je dovoljno da se uvrijede –

Zapale novu cigaretu i
Emigriraju nekuda.
Ponekad ih ne vidim godinama
Ponekad desetljećima.

Ja pokupim smeće za njima
I ugradim ga u slijedeću pjesmu.
Ne moram naglašavati da žalim
Što se tako lako vrijeđaju.

Ali hrvatski pjesnik ima pravo
I rodoljubnu dužnost
Da kaže što mu ide na jetra.

U mom slučaju to su Hrvati.

Možda je posrijedi onaj panični osjećaj
 Da su ti ljudi dio moje sudbine?
 Možda je razlog u činjenici
 Da polako ali sigurno gubim živce?
 Možda.
 Dopuštam razne mogućnosti, ali ne vidim
 Nikakvoga razloga za čuđenje.

Boris Maruna: *Hrvati mi idu na jetra*, pjesma iz ciklusa – Boris Maruna: *Admiral svojih prividenja*, Jukić, izdaje Zbor franjevačkih bogoslova Jukić, Sarajevo, 36-37/2006-2007, br. 36-37, 2006-2007, str. 193-241. (navedena pjesma nalazi se na str. 210-211)

Junaci nezavršena rata

Mile Stojić

Šetaju po ulicama, na kojima još vide
 Paljevine i dim.
 Hapse ih po graničnim prijelazima
 Jer su, braneći zemlju, postali neprihvatljivi
 Civiliziranom svijetu.

U birtijama predgrađa piju rakiju
 Pokazuju ožiljke na tijelu, osakaćene udove
 Kloparaju proteze
 kao jedini čisti dobitak
 U njihovim slavnim godinama.

Neki rade na crno kod novopečenih gazda
 Tycoona što su bogatstvo stekli sumnjivom
 Trgovinom dok su oni krvarili.
 Vlasti, kojima je stalo do pomirenja,
 Bojeći se da ne naprave skandal,
 ne pozivaju ih na domovinske
 Domjenke.

Jedan je poludio
 Pa je spomenicu vezao svom psu
 Oko vrata.

Drugi po zraku crta kote, čuke, koordinate
 Slavnih bitaka.

A treći noću čuje ljudske krike
 dok sanja sunce slobode što se utopilo
 U lokvama laži i poniženja.

Mile Stojić: *Junaci nezavršena rata*, iz knjige – Mile Stojić: *Dunia; Eolske prozodije*, VNBZ, Zagreb 2011, str. 133-134. (Biblioteka Pjesništvo, knjiga 22)

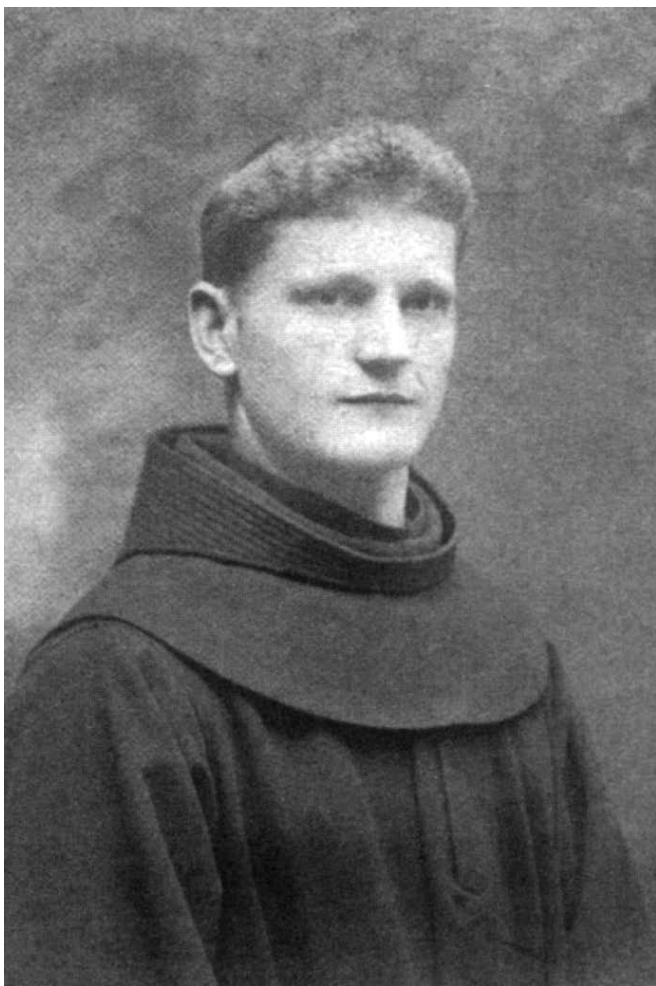
znali o zbivanjima u mnogim dijelovima države. Da su posjedovali neke informacije, pokazuje i činjenica da je sam nadbiskup Stepinac u jednom pismu poglavniku iz svibnja 1941. protestirao protiv bezrazložnih ubojstava 260 Srba u Glini. Želja da se ne konfrontira s ustaškom vlašću i da se ne uđe u direktan sukob s njom, a vjerojatno i konformizam, uzrokovali su na ovoj sjednici izostanak službenoga protesta protiv rasnih zakona i diskriminacijske politike prema drugim nacionalnim i vjerskim skupinama u državi. Ovdje je korisno navesti riječi provincijala bosanskih franjevaca fra Anđela Kaića što ih bio zapisao u ratnom nevremenu: "Naš episkopat treba da javno ustane protiv ove pojave, i to jednom skupnom poslanicom, kojom se ova zlodjela osuđuju, a vjernici pozivaju, da ne samo pasivno nego i aktivno ustanu protiv ovih krvnika i izroda. Dosada je, mostarski biskup, fra Alojzije Mišić ustao svojom okružnicom protiv ove pojave osvećivanja, naredivši i teške kazne protiv zločinaca. Ali je potrebno, da svi biskupi, kao predstavnici službeni Katoličke crkve, zajedno dignu glas protiv ovog u nebo vapijućeg grijeha. Ako se bude pustilo, da se i dalje ovako proganja Srbe, nastati će među nama nepremostivi jaz i mržnja, koju će onda naši neprijatelji iskorišćavati na našu vlastitu propast i istrijebljenje."⁰¹ Dakle, propuštena je prilika da hrvatski episkopat javno reagira i osudi zločine ustaškoga režima.

- **Baveći se relacioniranošću Katoličke crkve u BiH prema ustaškom režimu, konkretno djelovanjem sarajevskoga nadbiskupa Ivana Evandelisti Šarića, dotaknuo si se i njegova predšasnika Josipa Stadlera. Zašto Stadler figurira u endehaškom razdoblju?**

Nastojao sam osvjetliti nastanak i razvoj političkoga katoličanstva u Bosni i Hercegovini i analizirati veliku međuovisnost religije i politike, između klerikalizma i velikohrvatske ideologije. Bilo je nužno objasniti ovaj fenomen, jer će posljedice tijesne povezanosti religije i politike imati velik utjecaj na ponašanje nekih katoličkih svećenika u njihovu odnosu prema ustašama, a i na samo ponašanje nadbiskupa Ivana Šarića koji je svojevremeno tijesno surađivao s Josipom Stadlerom, jednom izrazito konfliktnom osobom iza koje je ostalo loše nasljeđe u odnosima između biskupijskoga i redovničkoga klera u BiH, čije su posljedice zamjetne i danas.

Od svih konflikata u koje je ulazio nadbiskup Stadler, za hrvatski katolički korpus u Bosni i Hercegovini najštetniji je bio njegov sukob s bosanskim franjevcima i hrvatskom laičkom inteligencijom. Stadler je sebe doživljavao i kao političkoga vođu Hrvata u Bosni i Hercegovini i nije želio ustupiti ovo mjesto hrvatskoj katoličkoj inteligenciji, što je neminovno dovelo do sukoba među njima. S druge strane, između Stadlera i bosanskih franjevaca odmah se na početku, po uspostavi redovite crkvene hijerarhije 1881, stvorila napetost na crkvenom području (pita-

⁰¹ AFPBS, *Ljetopis Provinciae Bosnae Argentinae*, Annales X (1936-1942), 158. (AFPBS = Arhiv Franjevačke provincije Bosne Srebrene)

Andeo Kaić, 1916.

nje župa, sekularizacija, pitanje svećeničkih prihoda, itd.) ali i na političkom, jer su imali različite koncepte i poglede na bosansko-hercegovačku stvarnost. Što se tiče političkoga područja, razlika između stavova nadbiskupa Stadlera i njegova tadašnjega pomoćnog biskupa Šarića s jedne strane, te franjevaca s druge, mogla se vidjeti i tijekom zasjedanja Bosanskoga sabora 1910. godine kad je u raspravi Šarić, u ime Stadlerove Hrvatske katoličke unije (osnovane kao pandan Hrvatskoj narodnoj zajednici), izjavio da u Bosni i Hercegovini postoji samo jedan politički narod, i to hrvatski, koji je bio narod katoličke, muslimanske i pravoslavne vjere, te da oni nemaju namjeru nijednom drugom narodu priznati nikakvo obilježje osim hrvatskoga. Radikalni stavovi sarajevskoga pomoćnog biskupa i najbližega Stadlerova suradnika izazvali su snažno protivljenje sudionika na saboru. Zbog takvih radikalnih stavova jedan poznati član Stadlerove stranke, dr. Viktor Jankievicz, napustio je HKU obrativši se javnosti pismom u kojem je tumačio da on kao Hrvat, prema želi ujedinjenje s Hrvatskom, ne može i ne želi negirati postojanje drugih naroda u Bosni i Hercegovini, te da je HKU, nažalost, postala stranka izrazita nacionalnoga i klerikalnoga radikalizma. Kako bi smirio uzavrele duhove na saboru, intervenirao je provincijal bosanskih franjevaca Alojzije Mišić. U svom govoru sabornici-

ma istaknuo je da se franjevci ne slažu sa stavovima biskupa Šarića, te da su oni tijekom mnogih stoljeća živjeli pokraj pravoslavne i muslimanske braće, a to namjeravaju i dalje činiti. Ponovio je franjevačko zastupanje ideje prema kojoj treba ljubiti svoj narod, ali istodobno poštivati druge narode, ne provocirajući ih neodmjerenim izjavama.

Veoma snažnoj i kompaktnoj velikosrpskoj ideologiji, koju su uspješno propagirali neki srpski političari, Hrvati su suprotstavili druge dvije ideologije: jugoslavensku, koja je tražila suradnju i jedinstvo južnoslavenskih naroda, te velikohrvatsku, kojom su njezini eksponenti negirali egzistenciju drugih naroda u ovim krajevima, izuzev hrvatskoga koji je, prema njihovu uvjerenju, bio jedan narod triju konfesija: katoličke, pravoslavne i muslimanske. Nadbiskup Stadler i biskup Šarić te dijecezanski kler, osim nekoliko iznimki, bili su uvjereni sljedbenici velikohrvatske ideologije u najradikalnijoj verziji Josipa Franka, dok među bosanskim franjevcima imamo sljedbenike obiju ideologija, što će se pokazati i tijekom Drugoga svjetskog rata. Stadler i njegovi suradnici promicali su radikalne stavove s obzirom na nacionalna i konfesionalna pitanja u Bosni i Hercegovini. S druge strane, bosanski franjevci nisu zastupali u BiH hrvatsku nacionalnu ideju na temelju čvrste i isključive povezanosti između hrvatstva i katoličanstva, kao što su to činili Stadler i njegovi sljedbenici. Specifičnost političkoga katoličanstva u Bosni i Hercegovini ili, bolje rečeno, klerikalizma u ovoj zemlji, što ga je bio prakticirao Stadler, sastojala se u činjenici da je ono, osim općih klerikalnih i ultrakatoličkih zahtjeva usmjerenih prema uređenju države i društva, vjerno slijedilo interese velikohrvatske ideologije u Bosni i Hercegovini. Nije moguće ne zamijetiti veliku ovisnost između klerikalizma i velikohrvatstva u Bosni i Hercegovini, koju uprizzoruje ponašanje nekih svećenika tijekom Drugoga svjetskog rata. Ovu duboku međuovisnost između klerikalizma i velikohrvatske ideologije povjesničar S. M. Džaja naziva *stadlerizam*. Prvom vrhbosanskom nadbiskupu nedostajala je empatija za političku i vjersku situaciju u Bosni i Hercegovini: bio je u stalnom sukobu s političkim i vjerskim ambijentom u kojemu je živio i djelovao; sukobio s franjevcima, s laičkom hrvatskom inteligencijom, s muslimanima, s pravoslavicima, s austro-ugarskim vlastima, ali i s nekima od svojih najbližih suradnika. Želio je posjedovati monopol ne samo unutar Crkve, nego i u političkom životu bosanskih katolika. Ukoliko njegov stav prenesemo u europski kontekst, Stadler je pripadao nepomirljivu krilu političkoga katoličanstva.

Odveć tijesna povezanost između religije i politike, između klerikalizma i velikohrvatstva, uvjetovala je ponašanje nekih protagonista crkvenoga života u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata u njihovu odnosu prema ustašama koji su se nazivali pravim Hrvatima i dobrim katolicima. Klerikalizam nadbiskupa Stadlera iznutra je povezan s jednom nepomirljivom vrstom crkvenosti očitovanom u veoma snažnoj povezanosti između religije i nacionalnoga programa, koju je upravo on uveo

i koju su prihvatili drugi hrvatski katolički svećenici bliski njegovu načinu razmišljanja. Mješavina klerikalizma, velikohrvatske ideologije i općega političkog konzervativizma pokazala se kao duhovna priprava za loše ponašanje nekih svećenika tijekom Drugoga svjetskog rata, te kao osnova za nekritičko prihvaćanje i prešutno podupiranje fašističkoga ustaškog režima od strane nekih ljudi Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Posebno se to odnosi na Stadlerova nasljednika nadbiskupa Ivana Ev. Šarića koji mu je godinama bio najvjerniji suradnik.

- **U čemu se, u glavnim crtama, očituju zajedničke značajke odnosa Crkve u BiH prema NDH i odnosa opće Crkve prema drugim nacifašističkim režimima?**

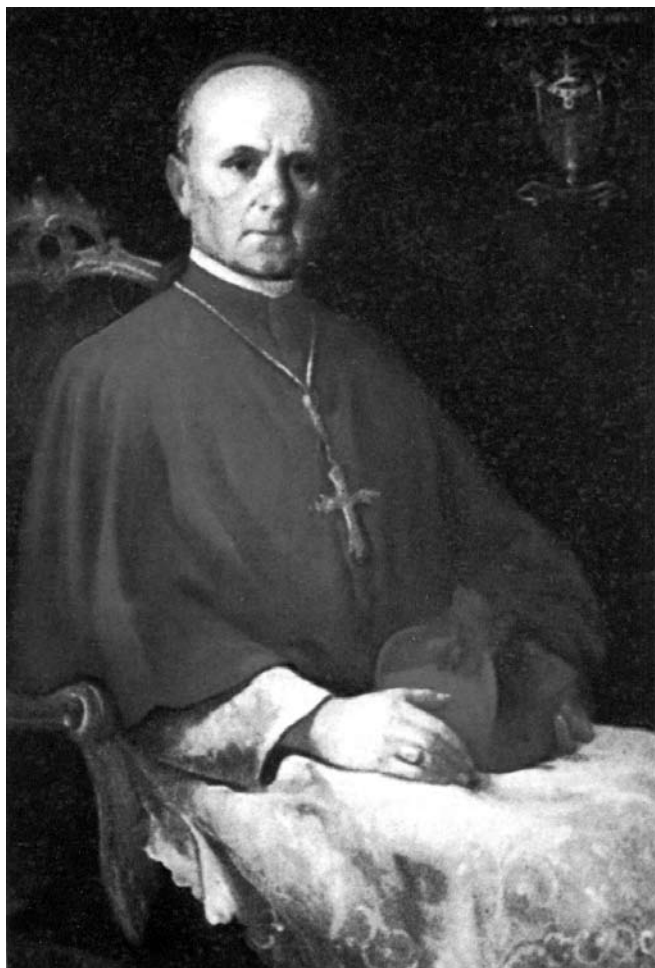
Glavna bi se značajka sastojala u tome da je u Katoličkoj crkvi komunizam općenito doživljavan kao zlo veće i opasnije od fašizma, što se može osjetiti čak i danas među pojedinim katoličkim svećenicima koji prema ustaškom režimu i dalje gaje stanovite simpatije. Katolička crkva nije pravodobno primijetila pogubnost nacifašističke ideologije, a kasnije ju je zanemarivala. Svojom pak protuvjerskom propagandom i zločinima počinjenima protiv klera u Rusiji nakon Oktobarske revolucije (1917), te tijekom Španjolskoga građanskog rata (1936-1939), kao i tijekom rata u Jugoslaviji i poslije njega, i sami su komunisti stvorili pretpostavke za neprijateljstvo Crkve prema sebi, kako je to dobro uočio Srećko M. Džaja. S druge strane, isti prigovor nije se mogao uputiti fašistima i nacionalsocijalistima koji su bili lukaviji u pristupu religiji. Štoviše, oni će prema religijskim zajednicama pokazivati dobrohotnost i želju za suradnju s Katoličkom crkvom. Sjetimo se samo Lateranskih ugovora iz 1929. potpisanih između Vatikana i Mussolinijeve vlade. Katolički je kler bio odgajan u antikomunizmu, ali ne i u antifašizmu. Hrvatski kler zacijelo nije bio izuzetak u ovom općem fenomenu unutar Katoličke crkve.

- **Kakve su odjeke na Gregorijani izazvala tvoja znanstvena iznašašća? Kakve u Crkvi među Hrvatima?**

Na Gregorijani su rezultati moga istraživanja odlično prihvaćeni, ali u *Crkvi u Hrvata* dogodio se sasvim obrnut slučaj. Najprije su mnogi teško prihvatili činjenicu da sam se uopće tom temom pozabavio, a posebno im je zasmetalo kad su uvidjeli da imam drukčiji pristup toj tematici od dotad uobičajenoga unutar Katoličke crkve. Zato sam doživljavao i velike poteškoće u pristupu arhivskoj građi iz crkvenih arhiva.

- **Valjalo bi sad promotriti sudar tvojih spoznaja – novosti što ih one nose u povijest odnosa Crkve i države u NDH – s tezama dosadašnje crkvene historiografije. Kakva su njegova očitovanja? Što se iz njega tiješti?**

Pojednostavljeno, glavna je teza današnjih crkvenih povjesničara da se Katolička crkva dobro ponijela za vrijeme Drugoga

Ivan Evangelist Šarić, autor portreta Ismet Mujzinović

svjetskog rata i da se katolički kler zajedno s nadbiskupom Stepincem jednako dosljedno borio i protiv komunizma i protiv nacifašizma, što uopće ne odgovara istini. Borba nadbiskupa Stepinca i drugih katoličkih biskupa i svećenika protiv komunizma bila je jasna i dosljedna od početka, tijekom rata (a i poslije njega), dok je borba protiv nacizma i fašizma imala svoju evoluciju i nije bila otpočetka posve jasno artikulirana i nikad toliko odlučna kao protiv komunizma. Ta se evolucija vrlo jasno može vidjeti i iz analize Stepinčevih intervenata, a i uvidom u katolički tisk za vrijeme rata. O Stepincu i o njegovu djelovanju tijekom rata treba govoriti trijezno i argumentirano, ne portretirajući ga onakvim kakav nije bio. *Crkva u Hrvata* želi preko Stepinca oprati svoju savjest i zataškati odgovornost i pasivnost mnogih crkvenih struktura za vrijeme Drugoga svjetskog rata. U Crkvi je za rata sklopljeno previše kompromisa s ustaškim vlastodršcima, što je prouzročilo izdaju kršćanskih i ljudskih principa. Nedopustivo je bilo objavljivanje protužidovskih članaka u katoličkom tisku u vrijeme najžešćih progona židovskoga naroda, nedopustivo je bilo pisanje preobilja panegirika Paveliću i ustaškoj borbi “za našu stvar”, nedopustivo je bilo šutjeti pred očitim gaženjem ljudskih i božanskih prava u zakonskoj sferi NDH, nedopustivo je bilo sudjelovati u ustaškom planu “prekrštavanja” pra-

voslavaca. Govoreći o ovome, stalno se iznova pojavljuje isto pitanje: zašto je Crkva dopustila grubo upletanje državnih vlasti u striktno vjersko područje kao što su vjerski prijelazi? Znalo se, naime, da je država propisivala pravila o tome tko je mogao s pravoslavljem prijeći na katoličanstvo, a tko nije, u smislu da je osoba koja je željela promijeniti vjeru morala prije toga dobiti dopuštenje političke vlasti u mjestu obitavanja. Ovaj državni propis ostao je na snazi za kroz čitavo vrijeme trajanja toga procesa. U nekih crkvenih ljudi misionarska revnost u pridobivanju novih članova u Katoličku crkvu očito je prevladala nad razumom, nad temeljnim pravom na vjersku slobodu, ali i nad samom političkom mudrošću. Izostala je, nažalost, i pravovremena osuda rasnih zakona koji su lišavali ljude njihovih temeljnih prava, najprije onoga na život, samo zato što su se rodili u nearijevskom i nehrvatskom obiteljskom ambijentu.

Stvar su donekle, kao i mnogo puta u prošlosti, spasili pojedinci; njima dugujemo zahvalnost što se povijest odnosa Katoličke crkve i NDH ne može pisati crno-bijelom tehnikom. Tu bih svakako iz naše bosansko-hercegovačke perspektive spomenuo biskupa fra Alojzija Mišića, zatim fra Josipa Markušića, fra Bonu Ostojića, fra Rastislava Drljića, fra Željka Džaju, fra Krunoslava Misila i druge hrabre ljude, svećenike i laike koji su se u tim teškim vremenima pokazali ljudima: "Ako me tko pita: zašto smo ostali tu gdje smo se našli u tolikim opasnostima, što imam reći? Ali najprije – što je zapravo opasnost u velikom vremenu?! Jedina je opasnost, da se ne pokažeš čovjekom. Smrt je manja opasnost. Ostali smo zato, da i za budućnost skupa sa svojim narodom vazda živimo i hrvatski i katolički, a sa svima ostalim u najljepšim odnosima i stvarno bratski. A da smo se uklonili nekud, bi li bolje bilo po katoličanstvo i hrvatstvo – to mi pitamo?! Ostali smo, da i mi posvjedočimo za istinu, svoje ideale i vjerovanja. Nismo bili političari, već jedino ispovijedaoci (confessores). Ostali smo, jer je tako pravo, i jer smo smjeli ostati" (Josip Markušić).⁰²

No, općenito gledano, ovaj se period zacijelo ne može ubrojiti u slavne stranice povijesti Katoličke crkve na našim područjima. Pogrešne političke prosudbe i pogrešno shvaćen patriotizam onemogućili su širu proročku i evanđeosku akciju Crkve u tom vremenu: ne treba zazirati od takva priznanja. Umjesto nezdrava apologetskoga stava, valja ponizno i samokritički učiti na vlastitim pogreškama, a nikako ih iznova ponavljati. Pitanje je samo jesmo li uopće još poučljivi.

- **Je li moguće danas, među novim – očito, veoma posnim – povijesnim spoznajama o dokazanoj krivnji (mišlju, riječju, djelom, propustom) crkvenih struktura i posvećenih službenika u Drugom svjetskom ratu, uočiti znakove ili geste usmjerene prema prevladavanju loših sadržaja pro-**

Šlosti, prema iznalaženju pravoga puta k intelektualno-moralnoj katarzi?

Nažalost, ne vidim nikakve pomake u našoj Crkvi u smislu priznanja da su se u prošlosti dogodile loše stvari za koje su odgovorni članovi Crkve i oni koji su je predvodili u tom burnom vremenu. Crkva se već dvadeset godina konstantno bori s avetima komunizma i partizanskoga pokreta, što je glavna tema mnogih crkvenih tiskovina. I danas se među pojedinim katoličkim svećenicima mogu naći simpatizeri ustaškoga pokreta i oni koji relativiziraju ustaške zločine. Nedavno je u Sarajevu, u organizaciji Vrhbosanske nadbiskupije, upriličen simpozij posvećen Ivanu Evanđelistu Šariću, na kojem je zatajena njegova negativna uloga za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Ispada da je on zapravo bio mučenik koji je morao pobjeći iz svoje zemlje pred navalom pomahnitalih komunista, a potpuno se prešućuje kontekst tih događaja i njegova ratna uloga.

- **Na mikroplanu bilo bi korisno naznačiti razlike između biskupâ u njihovu odnosu prema NDH: između Alojzija Stepinca i Ivana Evanđelista Šarića. Kako bi, portretirajući obojicu, uspostavio analogiju (sličnosti i razlike) među njima?**

Sličnost postoji u smislu početne oduševljenosti uspostavljanjem NDH i nekritičke podrške novoj vlasti, a razlike su očite, jer je Stepinac s vremenom ulazio u konfrontaciju s ustaškim režimom i sukobljavao se s njime u raznim prigodama, premda nikad nije dovodio u pitanje samu NDH i premda je nalazio i pozitivne elemente ustaške vlasti, dok je Šarić čitavo vrijeme rata bio jednako gorljiv u svojoj podršci Paveliću i ustaškom režimu, i nikad o njemu nije izrekao nijednu kritičku riječ. A o poglavniku je sastavljao i nemušte, bezvrijedne stihove, i njima veličao vođu ustaškoga pokreta. S druge strane, Stepinac je ostao u Hrvatskoj, nije napustio svoju mjesnu Crkvu, a Šarić je ostavio svoj vjernički puk i emigrirao iz zemlje. Prešućuje se, dakle, čak i nužna kritika s katoličkoga crkvenog stajališta: dok su istočnoeuropski biskupi dočekali poslijeratnu vlast i ostali uz svoje vjernike, kako je učinio Stepinac, Šarić je otišao iz zemlje, prepustivši svoju pastvu na milost i nemilost novoj vlasti. Nadbiskupi Stepinac i Šarić dvije su oprečne paradigme: cijenimo li jednoga, ne možemo cijeniti drugoga.

- **Evo i jedno donekle eklezijalno pitanje. Na koji način u Katoličkoj crkvi autoritet jedne osobe – visoko pozicionirane, s velikim rasponom ovlasti, ali i s osobnim autoritetom – može dugoročno utjecati na stvaranje klime koja određuje strukturalan odnos Crkve prema državi? Konkretno, u Stepinčevu odnosu prema jugoslavenskoj vlasti.**

Autoritet jedne osobe koja ima moralni integritet, i koja ne mora nužno biti na nekoj visokoj funkciji, itekako može utjecati na strukturalni odnos Crkve prema državi. Što se tiče Stepinca,

⁰² Josip Markušić: *Od bijede do pobjede – u Jajcu, Dobri Pastir*, Glasilo Udruženja katoličkih svećenika NR BiH, Sarajevo, 4-5/1955, br. 1-4, 1955, str. 164-182, navod na str. 182.

preko njega, kao što sam već rekao, mnogi žele oprati ruke, očistiti svoju savjest i zataškati odgovornost i pasivnost mnogih crkvenih struktura za vrijeme Drugoga svjetskog rata, kad je načinjeno previše kompromisa s ustaškim režimom. U svakom slučaju, današnja Crkva – ako uopće treba biti ičija osim svoga Učitelja – ne može biti Stepinčeva crkva; ona mora tražiti novu matricu, a ne stalno ratovati s komunizmom koji je, čini se, najživlji i najprisutniji u glavama crkvenih ljudi. Uvažavajući teške okolnosti i vrijeme u kojem je djelovao, njegove zasluge, ali i neke vrlo problematične postupke i izjave, Stepinca se ne može uzimati kao univerzalan model za svako vrijeme, jer su nove okolnosti i povijesne prilike uvijek drukčije. Zacijelo, Stepinčev je odnos prema jugoslavenskoj vlasti uvelike odredio odnos drugih biskupa i katoličkoga klera prema njoj. Inače, o njemu i o njegovu djelovanju tijekom rata treba govoriti trijezno i argumentirano, suprotstavljajući se s jedne strane velikosrpskoj i komunističkoj propagandi koja u Stepincu vidi zločinca i negativnu povijesnu osobu, a s druge i onima u Crkvi koji ga glorificiraju do neukusne mjere da se njegov stvarni lik gubi u magli nekritičkoga obožavanja, kako se taj loš običaj intenzivirao posljednjih godina u crkvenom tisku i u nastupima mnogih crkvenih ljudi.

- **Opremljen stečenim spoznajama, kako bi odredio suvremene odnose Crkve prema struktura-ma vlasti u BiH i Hrvatskoj? Jesu li se oni u svojim bitnim elementima zadržali, ustrajavajući na postojećim konceptima, ili je došlo do stanovitih napretka?**

Crkva je nakon propasti komunizma, u kojem je bila na margini društva, devedesetih godina postala miljenica vladajuće stranke HDZ koja je uvidjela da joj veza s Crkvom može u mnogome koristiti za održanje na vlasti. Stoga su druženje i fotografiranje s crkvenim velikodostojnicima i s klerom na terenu postali praksa velikih “domoljuba” iz te stranke. Bio je to brak iz interesa: političari bi preko lokalnih župnika i biskupa znali kako utjecati na glasače, a Crkva bi zauzvrat dobivala materijalna sredstva i postajala sve moćniji dio društva. Smatram da je Crkva u svemu tome dobila malo, a izgubila mnogo: izgubila je ugled i ogroman moralni kapital što ga je stvorila za komunizma: povjerenje svoga naroda. Nije dobro za Crkvu da bude na strani moćnih i vladajućih struktura društva. Zanimljivo je danas promotriti način na koji se u selektivnoj borbi sadašnje hrvatske vlasti protiv korupcije postavila Crkva u slučaju bivšega hrvatskog premijera Ive Sanadera. Iz jednoga uvodnika *Glasa Koncila*, što ga je bio napisao Ivan Miklenić, vidi se da Crkva u Hrvata gubi orijentir: umjesto da podrži borbu protiv korupcije i u Sanaderovu slučaju – a Sanader je, u skladu sa svojom pozicijom, nedvojbe-

snimio Ante Fujs (iz fundusa Hrvatskoga državnog arhiva)

Alojzije Stepinac, listopad 1946

no bio upoznat s glavnim kriminalnim aktivnostima i, čini se, u njima i sam sudjelovao – Miklenić u svome tekstu amnestira i brani Sanadera, smatrajući lošim što se išlo u Sanaderov pravosudni progon na “desetu obljetnicu smrti Franje Tuđmana”. Da su kojim slučajem Stipe Mesić ili Ivica Račan optuženi za sudjelovanje u ovakvim kaznenim djelima, Miklenić bi vjerojatno napisao mnoštvo kolumni o “zlim komunistima” koji pljačkaju i uništavaju hrvatski narod. Bojim se da je taj Miklenićev uvodnik žalostan pokazatelj sve većega gubitka osjećaja Crkve za moralne vrednote i za pravедnost u društvu.

- **U kojim su segmentima još uvijek prisutne antimodernističke i antiindividualističke tendencije u partikularnim Crkvama slavenskoga Juga? Slijede li one regresivne tendencije opće Crkve, očitovane posljednjih desetljeća u zamenarenju nekih odredaba Drugoga vatikanskog sabora?**

Svjedoci smo sve glasnije revizije Drugoga vatikanskog sabora, zamjetljive kako u općoj Crkvi tako i u lokalnim Crkvama slavenskoga Juga. Velik dio klera – a što je uz ostalo najžalosnije, sve veći broj mlađih svećenika – smatra da je Drugi vatikanski sabor otišao preдалeko u komunikaciji sa svijetom, u prihvaća-

nju sloboda, govore kako je razvodnio čvrstoću i stamenost Katoličke crkve i dopustio uvlačenje različitih opasnih, liberalnih ideja u njezine strukture. Većina mlađega svećenstva znatno je konzervativnija i zatvorenija od svojih starijih kolega i profesora koje je nosio žar optimizma i koncilske otvorenosti. Mnogi navivno misle da je budućnost Crkve u njezinu što hermetičnijem zatvaranju i u otporu modernim strujanjima i slobodama.

- **Koliko je suvremena Crkva, u svome poslanju i javnim istupima, odmaknuta od principa u kojima bi imala nalaziti svoje vjerodostojno utemeljenje?**

Nažalost, svjedoci smo udaljavanja od tih principa, što je pokazao i nedavno veliki skandal vezan za pedofiliju unutar crkvenih krugova. Ta zlodjela počinjena nad nevinom djecom nanijela su Katoličkoj crkvi nesagledivu štetu, usporedivu jedino s pojavom reformacije u 16. stoljeću. Javnost je tu s pravom vrlo osjetljiva, jer ljude zaista smeta kad klerici počnu dijeliti lekcije o svemu i svačemu, a onda potpuno zakažu tamo gdje nikad, ni u snu, ne bi smjeli zakazati. Umjesto iskrena kajanja, žaljenja i isprike prije svega žrtvama pedofilije, u nas se u Crkvi dogodila zamjena krivaca i počinitelja tih zločina, pa su tako mnogi crkveni ljudi i prelati počeli govoriti o smišljenoj uroti protiv Katoličke crkve, o tomu kako pedofilije ima i u drugim segmentima društva, a neki su visoki katolički prelati došli do "dubokih uvida" prema kojima je sve to skovano u radionicama stanovitih tajnih centara moći koji će uskoro udariti i na Katoličku crkvu u Hrvatskoj. Reakcije pristigle nakon osude što ju je Katolička crkva izrekla o pedofilskim zločinima počinjenima od pojedinih katoličkih svećenika bile su podijeljene, a Crkva je zbog zataškavanja tih zločina zacijelo mnogo izgubila na vlastitu ugledu, jednako kao što je ugled gubila i ranije zbog mnogih drugih problema. Ovaj je, međutim, najteži jer se odnosi na zlostavljanje najslabijih, upravo onih koje bi Crkva morala uzeti pod svoju primarnu zaštitu.

- **Protivljenje regresivnim tendencijama, očito, nužno implicira unutarcrkveni *mobbing*. Kojim se njegovim pojavnim oblicima služi crkvena vlast u svojoj nakani da potpuno podredi pobunjenika ili neposlušnika?**

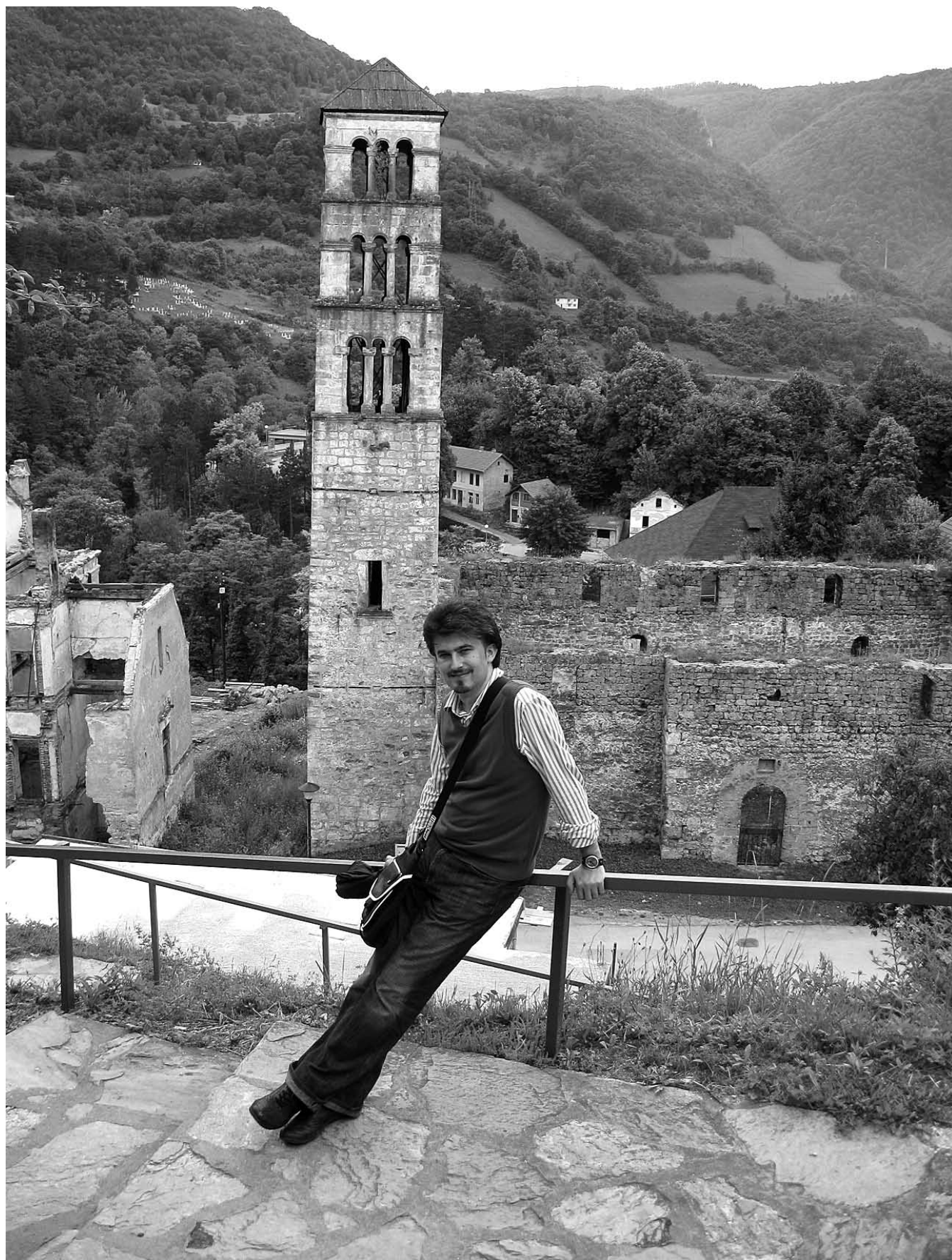
O tome bi vjerodostojno mogli svjedočiti ljudi koji su na svojoj koži osjetili različite vrste *mobbinga*, počevši od mnogobrojnih modernističkih teologa kažnjavanih zbog želje za komunikaciju Crkve s dostignućima modernoga svijeta, preko zastupnika teologije oslobođenja iz Latinske Amerike (posljednji slučaj teologa Jona Sobrina), do poznatoga, velikog mislioca i teologa Hansa Künga. Metode su sofisticirane, dobro osmišljene, često takve da ljudima nepokornima prema vrhovima vlasti mogu uništiti budućnost i zdravlje, gdješto i ugroziti život. A uvijek su netransparentne, zakulisne. Dopru li pak u javnu sferu, tada su zagrnute plaštem hinjene ljubavi i patvorene poniznosti.

- **Pritisci se, zacijelo, ne pojavljuju samo u crkvenoj sferi; prisutni su, znatno transparentnije, u političkim forumima i javnim medijima koji ih servisiraju (osobito u *blogosferi*). I sam si na vlastitoj koži osjetio njihove objede. Čime si ozlojedio pojedine političke krugove, osobito hrvatske u BiH? Kritičkom oštricom nesvojstvenom pojedincima iz crkvenih krugova, ili stavovima radikalno oprečnima djelatnoj hrvatskoj politici, poduprtoj crkvenim blagoslovom?**

Smatram da i politički i crkveni predstavnici imaju problema s mojim stavovima zato što se oni radikalno razlikuju od njihova odnosa prema HDZ-u, Franji Tuđmanu i njegovoj politici prema Bosni i Hercegovini. Tko se usudi dirnuti u njegov lik i u njegovo djelo smatra se u najmanju ruku izdajnikom i lošim Hrvatom. Crkveni su krugovi pak dodatno ozlojeđeni mojim pisanjem o ulozi Katoličke crkve za Drugoga svjetskog rata. Mislim da su to dvije glavne stvari koje smetaju mojim oponentima iz hrvatskoga crkveno-političkog miljea.

- **Kako bi danas predočio hrvatsku političku panoramu, kontinuitete i lomove hrvatske politike u BiH?**

Samostalne hrvatske politike u Bosni i Hercegovini nije zapravo nikad ni bilo, jer su se predugo bespogovorno slušale naredbe koje su dolazile od Tuđmana i Šuška. O hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini inače bi se moglo nadugo i naširoko govoriti. Ozbiljno analizirajući stanje posljednjih dvadeset godina otkad Hrvate u BiH predstavlja HDZ, mogu se lako očitati rezultati njezine katastrofalne politike. HDZ je za bosanske Hrvate zaista stranka više nego opasnih namjera, iza koje su ostale samo pustoš i praznina na svim razinama života. I članovi iz drugih hrvatskih stranaka snose dio svoje odgovornosti za ovo stanje, ali je njihova odgovornost znatno manja od HDZ-ove, jer oni jednostavno nisu bili na vlasti toliko dugo koliko je bila ova stranka, niti su imali novac, medije i utjecaj što ih je imala "stožerna stranka svih Hrvata". HDZ BiH je kao Tuđmanova i Šuškova ispostava hrvatskoga HDZ-a svojom politikom, medijskim i obavještajnim radom omrzнула Hrvatima njihovu domovinu BiH; one koje nije uspjela fizički preseliti u "maticu" Hrvatsku nagnala je na mentalno iseljenje iz nje, tako da se ovdašnji Hrvati organiziraju za izbore u Hrvatskoj bolje nego u vlastitoj domovini, bolje poznaju zemljopis i povijest Hrvatske nego BiH. Smatram da ni komunisti u svojih 45 godina vladavine nisu ni izbliza nanijeli toliku štetu Hrvatima koliko je to učinila HDZ, koja ovih dana proslavlja dvadeset godina svoga postojanja. Odgovorno tvrdim da bi Hrvati u BiH bili u znatno boljem položaju, da bi ih većina i dalje živjela u svojim domovima, da se ta stranka nije nikada ni pojavila. Sumiramo li hrvatsku politiku prema Bosni i Hercegovini posljednjih dvadeset godina, možemo reći da je ona politika pljačke i nepotizma, mržnje prema Bosni i sve-mu bosanskome, politika otimanja narodnoga blaga i manipulacije ljudskom patnjom i nesrećom, te politika sekundiranja velikosrpskom projektu.

Petar Jeleč u Jajcu – u pozadini ostaci crkve sv. Marije sa zvonikom sv. Luke

- **U kojem je razmjeru Crkva utjecala na formiranje principa hrvatske politike, a koliko je bila njezina marioneta potkraj prošloga stoljeća?**

Crkva je mnogostruko utjecala na stvaranje principa hrvatske politike i ona snosi veliku odgovornost za sve što se događalo bosansko-hercegovačkim Hrvatima. Ta se odgovornost želi umanjiti, ali ona je zaista velika, jer svi znamo koliki je utjecaj Katoličke crkve među pukom. Da je Crkva na vrijeme radila na tome da se odlučno suprotstavi Tuđmanu i Šušku i njihovim sultudim planovima s bosanskim Hrvatima, da se u BiH formira autohtona politika odnosa prema vlastitoj zemlji i narodu, stvari bi izgledale radikalno drukčije. Umjesto toga, povezala se s tom politikom, i kad je ona doživjela svoj potpuni krah, sada se o tome šuti ili se ukazuje na pogreške svih drugih, osim na vlastite.

- **A danas?**

Danas je sve svedeno na puko jadikovanje nad sudbinom hrvatskoga naroda i na njegovo dodatno plašenje drugima i drukčijima. Ni danas u Crkvi nije napravljena nužna distanca prema Tuđmanovoj i Šuškovoj politici, nego se tu dvojicu unesrećitelja ovdašnjih Hrvata i dalje gleda više nego pozitivno. Još uvijek su u nas pojedini moji kolege franjevci i dijecezanski svećenici u prvim redovima na predizbornim skupovima HDZ-a, što je jasno pokazala i zadnja predizborna kampanja ove stranke. Čini se da je novcem što ga ova stranka nudi za podršku svojoj politici vrlo lako kupiti današnje "crkvene pastire".

- **Možeš li barem naslutiti, poznavajući *mentalitet* i *netransparentne nakane vodećih ljudi Crkve u BiH*, koliko je njihov apel, upućen katolicima da na referendumu 1992. godine glasaju za neovisnost BiH, bio izraz iskrene želje za neovisnost, a koliko samo težnja za izdvajanje iz SFRJ i prijelazno rješenje u prilagodbi politici HDZ-a?**

Teško je mi je odgovoriti na ovo pitanje. Znam samo da je početkom devedesetih u narodu, pa i u Crkvi, vladala iskrena radost zbog propasti komunističkoga režima i zbog mogućnosti formiranja samostalne države. Znamo što se sve nakon toga dogodilo i kako su bosanski Hrvati doživjeli jedno od najvećih stradanja u svojoj prošlosti, kad su čitavi bogati krajevi Bosne (npr. Posavina) ostali pusti i prazni. Smatram da je politika HDZ-a i Tuđmana bila čista prevara i obmana ovdašnjih Hrvata koji su im poslužili kao topovsko meso u njihovim političkim i moralnim bespućima.

- **Kakvo je suvremeno političko stanje Hrvata u BiH? Kako ga vidiš u neposrednoj budućnosti, u kontinuitetu sa sadašnjim?**

Suvremeno političko stanje Hrvata u BiH potpuno je sumorno, jer naprosto ne postoji nijedan političar od formata koji bi

mogao promijeniti sadašnje stanje. Našem narodu isto tako nedostaje političke kulture, pa je njime iznimno lako manipulirati. Postojali su – jednako kao i danas – pojedinci koji su pokušali ponuditi autentičnu, zdravu politiku i otklon od dosadašnjih promašaja i zabluda, jedan drukčiji model, no njih bi HDZ i njegovi mediji brzo pokopali i uništili njihovu političku karijeru. Uglavnom je posrijedi čista borba za fotelje i surovi, makijavelistički pristup politici kao način pogodan za stjecanje osobnoga materijalnog bogatstva. Suvremeni kriminalizirani HDZ BiH i HDZ 1990 na čelu s Draganom Čovićem i Božom Ljubićem služe, osim vlastitom interesu, i interesu velikosrpske politike u BiH, utjelovljenu u liku i djelu Milorada Dodika. Hrvatska politika u BiH trajno povlači poteze na štetu budućnosti bosanskih Hrvata. Opet smatram da je pogreška učinjena početkom devedesetih godina, kad je došlo do "sječe glava" ovdašnjih političara i instaliranja poslušnika zagrebačke i hercegovačke političke klase.

- **A ocjena cjelokupna političkoga stanja u BiH i utjecaj političkih odluka na svakidašnji život?**

Premda nisam po prirodi pesimist, moj je odgovor i na ovo pitanje poprilično pesimističan: u nas političari ustrajno rade na podjelama među ljudima kako bi lakše zadržali moć i utjecaj na svojim dobro omeđenim teritorijima. Naše je društvo iz dana u dan sve podjeljenije, što ima nedvojbene reperkusije na svakidašnji život. Politika direktno utječe na mnoge sfere života, od obrazovanja, posla, odgoja, infrastrukture, etc. Dosadašnje stanje ne pobuđuje optimizam.

- **Što držiš najvećim pogreškama hrvatske politike? Koji je put prema katarzi?**

Najveća je pogreška hrvatske politike u neprihvatanju BiH kao vlastite domovine i uvijek barem latentno prisutna želja za priključenje "matici". Iz toga su proizašli mnogi problemi. Sjećamo se da su ne tako davno hrvatski političari iz vodeće stranke glasali protiv konstitutivnosti Hrvata na čitavom teritoriju BiH, kako su bili pozvani da napuste sve institucije države i kako ih se većina odazvala suludom planu osmišljenu u glavama Gojka Šuška, Mate Bobana i Franje Tuđmana. Hrvati u Bosni zapravo su žrtvovani ideji hrvatske nacije ili, kako je to odlično napisao Ivan Lovrenović govoreći o planovima hrvatske politike s ovdašnjim Hrvatima, koji su "sami sebe trebali prinijeti kao krvnu žrtvu na žrtvenik pri stvaranju države Hrvatske, makar i po cijenu svojega nestanka iz Bosne, i još su to imali ushićeno prihvatiti kao vrhovni izraz vlastitoga interesa!" Put prema katarzi ono je što je rekao moj negdašnji profesor i sadašnji kolega Ivan Bubalo: vraćanje ovdašnjih Hrvata Bosni, tj. samima sebi.

- **Kakav bi model političkoga uređenja bio prikladan za normalizaciju BiH? Kakva je budućnost Hrvata nakon dosadašnjih lutanja? Teritorijalno ili institucionalno rješenje hrvatskoga pitanja?**

Jedino rješenje za ovu zemlju jest prije svega ukidanje entiteta (RS i Federacije BiH) i ponovna reorganizacija zemlje na temelju prava i pravičnosti, gdje će svakom narodu, i Srbima i Hrvatima i Bošnjacima, u svim tijelima vlasti biti institucionalno zajamčena njegova ravnopravnost i zaštićenost od majorizacije drugih dvaju naroda. Dva entiteta ili tri entiteta ništa ne rješavaju, nego zemlju guraju u još veću nesigurnost. Osobno mi se sviđa i prijedlog Biskupske konferencije BiH, plan o četirima regijama, u kojima bi svaki narod imao najmanje 30 % udjela u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, čime bi bila zajamčena nemogućnost preglasavanja predstavnika bilo kojega naroda. Jednako je dobar i prijedlog Hrvatskoga narodnog vijeća o kantonizaciji čitave Bosne i Hercegovine s dodatnim mehanizmima zaštite svih naroda na cijelom njezinu teritoriju. Inače, zagovaram institucionalno rješenje hrvatskoga pitanja u BiH, i smatram da je nedopustivo od međunarodne zajednice legaliziranje entiteta tzv. Republike Srpske koja je nastala na samu zločinu, a koja i dalje opstruira normalan razvoj ove zemlje. Postojanje Republike Srpske najveći je moralni, ali i politički debakl međunarodne zajednice na Balkanu.

- Činilo se prije, uzмимо, pola stoljeća da su velike svjetske religije, zajedno sa svojim crkvama, u silaznoj putanji. Na prvim stranicama novina veći dio dvadesetoga stoljeća nalazili su se naslovi iz sfere svjetovnih religija (komunističkih i fašističkih). Posljednjih desetljeća kao da ih zamjenjuju naslovi iz sfera povezanih s institucionalnim vjerskim aktivnostima, ovakvima ili onakvima (od pobačaja do talibana). Teokratskih je tendencija, od američkoga *Bible belta* do Hrvatske ili Afganistana, sve više. Vjere istodobno kao da je sve manje i sve više.

Tema preširoka za jedno pitanje. Nešto bi se ipak moglo reći s obzirom na opće tendencije očitovane u životu velikih religijskih sistema u suvremenom svijetu. Mislim da postoje značajke zajedničke svim svjetskim institucionaliziranim religijama, naravno, uz iznimke koje se pojavljuju u slučaju svake pojedinačne. Prvo, valja razlučiti osobni izbor za vjeru kao *optio fundamentalis* od problema s kojima se institucionalizirane religije suočuju u susretu sa svijetom i, danas još više, svijet s njima. Manipulacije, pak, kojima su izvrgnuti vjernici od svojih institucionalnih središta, to je sasvim drugi problem. Primjedba, po kojoj se vjera nalazi u paradoksalnoj situaciji, tj. da je ima istodobno sve više i sve manje, posve je točna. Naime, dostatni su rezultati socioloških istraživanja, provedenih najintenzivnije u Sjedinjenim Američkim Državama (koje imaju najviše novaca za njihovu provedbu), prema kojima je utvrđeno da se u odnosu pojedinaca prema vjeri ne bilježe velike razlike, nego se mijenja njihov odnos

prema svome institucionalnom središtu. Drukčije rečeno, nastupa era koju američki sociolozi nazivaju *believing without belonging*, tj. izvaninstitucionalno vjerovanje: zbog gubitka vjerodostojnosti religijskih institucija vjernici se osamostaljuju. Pojavu je dobro uočio i definirao Charles Taylor zaključivši da religija ne nestaje, nego se modeli religijskih očitovanja mijenjaju u skladu s danim okolnostima.

- Jesi li raspoložen za otkrivanje svojih znanstvenoistraživačkih planova u budućnosti? Jesmo li neke anticipirali ovim razgovorom?

Zasad mogu reći samo jedno: potpisao sam ugovor s jednim zagrebačkim izdavačem, pa će rezultati moga istraživačkog rada biti dostupni široj javnosti. Kada će knjiga biti objavljena, ovisi o mnogim faktorima; stoga ne bih mogao precizno naznačiti datum njezina pojavljivanja.

- U odnosu na svoju lekturu, koje bi strane i domaće autore ipak mogao izdvojiti?

Isticanje pojedinačnih imena nije osobito zahvalna zadaća. Što se tiče hrvatskih intelektualaca, jedan od najznačajnijih, po mom mišljenju, svakako je bio Vlado Gotovac, čovjek i autor kojeg iznimno cijenim zbog njegova umjetničkoga stvaralaštva, ali i zbog društvenoga angažmana. Još uvijek žalim što je hrvatsko društvo bilo nezrelo da ga izabere za predsjednika, jer mislim da je Hrvatska njegovim izborom mogla višestruko profitirati. S jednakom sam pažnjom pratio i pratim rad i pisanje Ivana Supeka i Stanka Lasića, Slavka Goldsteina, tekstove relevantnih bosanskohercegovačkih, hrvatskih, srpskih i stranih povjesničara. Što se tiče stranih autora, prvo mjesto zauzima Hans Küng, čovjek kojeg iznimno cijenim zbog otvorenosti, zbog hrabrosti i zbog intelektualne širine, pa njegove tekstove čitam s velikim užitkom. Slijede zatim Jacques Le Goff, Johan Huizinga, Peter Brown, Fernand Braudel, Hayden White, Václav Havel; niz teologa, filozofa, književnika, povjesničara i teoretičara, od Karla Rahnera, Jürgena Moltmana, Paula Tillicha, Rudolfa Bultmana, Karla Bartha, do Francesca Adorna, Giannija Vattima, Benedetta Crocea, Umberta Eca, Alberta Camusa, Jürgena Habermasa. U *high fantasy* književnosti blizak mi je J. R. R. Tolkien kao autor još iz mlađih godina, kojeg danas, naravno, doživljavam drukčije. Bila bi to samo neka imena iz moje lektire kojima se trajno vraćam. Navedeni su autori, jedni uz druge ili jedni onkraj drugih, različito utjecali na moje svjetonazorske izbore: neki su od njih – izravno ili neizravno – djelovali na mene formativno, neki su me svojim stajalištima suprotnima mojima učvrstili u već stečenim spoznajama.